

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MÜZİK VE DİNÎ TECRÜBE ETKİLEŞİMİ
HUSUSUNDA BİR ARAŞTIRMA

Hazırlayan
Ümmügül KOYUNCU

Danışman
Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ

İstanbul-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ÜMMÜĞÜL KOYUNCU Numarası : 2501160384
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Danışmanı : DOÇ. DR. UBEYDULLAH SEZİKLİ
Tez Savunma Tarihi : 25.11.2019 Saati : 13:30
Tez Başlığı : "MÜZİK VE DİNİ TECRÜBE ETKİLEŞİMİ HUSUSUNDA BİR ARAŞTIRMA"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE GYBİRİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. UBEYDULLAH SEZİKLİ		KABUL
2- DOÇ. DR. ERHAN ÖZDEN		
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ÖNCEL		RED

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AYŞE BAŞAK HARMANCI		
2- DOÇ. DR. MUHARREM HAFIZ		KABUL

MÜZİK VE DİNÎ TECRÜBE ETKİLEŞİMİ HUSUSUNDA BİR ARAŞTIRMA

ÜMMÜGÜL KOYUNCU

ÖZ

Müziğin tarihi, insanın varoluşuyla başlar. İnsan, sesler çıkarmaya başladığında, kelimelerin anlamıyla birlikte doğanın seslerini de algılamak suretiyle müziği de hayatına almış bulunmaktadır. Üstelik müziğin temel unsurlarından biri olan ritmi daha embriyo iken bile kalp aracılığıyla hissetmiş olması doğmadan bile onunla iç içe olduğunu söylememize olanak tanımaktadır.

İnanma içgüdüğü de müzik gibi insanlık tarihinin ilk yıllarından itibaren insanların hayatında var olmuş ve yaşantısını şekillendirmesinde rol oynamıştır. İlk zamanlarda anlamlandıramadığına tapınma şeklinde karşımıza çıktığı kabul edilen bu olgu, Tanrı'nın evrene peygamberler göndermek suretiyle müdahale etmesiyle birlikte farklı bir şekle bürünmüştür. Bu aşamadan itibaren inananların hayatını düzenlemeyi amaçlayan kural koyucu bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Müziğin dinen meşruiyeti konusunda tarihsel süreç içerisinde birtakım tartışmalar söz konusu olmuştur. Bugün hâlâ devam eden müziğin din tarafından yasaklanmış olduğu düşüncesi kimi insanların müziğe bakışını olumsuz etkileyebilmektedir. Oysa müzik, insanın doğasında kalp ile hissettiği ritim duygusuyla var olan bir içerikle insanı etkilemekte ve kimi zaman inananların beyanları dikkate alındığında dini inanca sahip bireylerin inancını artırmaktadır. İnanma duygusu ve müzik insanın ruhuna hitap etmektedir. Bu iki fenomen ve ikisi arasındaki etkileşim, doğru yönlendirildiğinde bireyin inancının geliştirilmesinde katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: müzik, din, dini tecrübe, müzik psikolojisi, müzik felsefesi

SEARCH ON THE INTERACTION OF MUSIC AND RELIGIOUS EXPERIENCE

ÜMMÜGÜL KOYUNCU

ABSTRACT

The history of music begins with human existence. When people start to make sounds, they take music into their lives by perceiving the sounds of nature along with the meaning of words. Moreover, the fact that the rhythm, which is one of the basic elements of music, has been felt through the heart even when it is an embryo, allows us to say that it is intertwined with it even before it is born.

Belief instinct, like music, has existed in people's lives since the first years of human history and played a role in shaping their lives. This phenomenon, which was accepted in the form of worship that it could not make sense in the early times, took on a different form when God intervened by sending prophets to the universe. From this stage onwards, it has emerged as a rule-setting phenomenon aimed at regulating the lives of believers.

There have been discussions about the religious legitimacy of music in the historical process. The idea that music, which is still going on today, is banned by religion may negatively affect some people's view of music. However, music affects people with a content that exists with the heart's sense of rhythm in nature and sometimes increases the belief of individuals with religious beliefs when the declarations of believers are taken into consideration. A sense of faith and music appeal to the soul of man. When these two phenomena and the interaction between the two are directed correctly, they contribute to the development of the individual's faith.

Keywords: music, religion, religious experience, music philosophy, music music psychology

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Bu tez, bireysel tecrübelerin, akademik bir şekilde ifade edilmesidir. Günümüzde yaygınlaşan inançsızlığın, alternatif bir yolla sarılması istenmiştir. Kaynaksız bilgi ile hareket etmek, inançsızlığın en temel sebeplerinden biridir. Kıymetli hocam Ubeydullah Sezikli'nin şu sözünü unutmuyorum: “Biz İlahiyatlarda çocuklara ilim yükledik, irfanı unuttuk. Oysa din; bu ikisinin birleşimidir.” İrfan sahibi olmanın bir yolu da sanattır. Müzik; bizce sanatın en kuvvetli ve yaygın hali olarak, bizi değiştirme, kuvvetlendirme, hatta daha iyi insanlar yapma gücünü elinde tutar.

Bu çalışma için; yüksek lisansa başlamama ve bütün olumsuzluklara rağmen devam edebilmeme vesile olan, hep arkamda duran saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli'ye; titizliği ve ufuk açıcı yaklaşımıyla, bana bilginin sonsuzluğunu hatırlatan sayın hocam Doç. Dr. Muharrem Hafız'a; tez sürecinde, hatta daha süreç başlamadan önce dahi her zaman maddî-manevî destekleriyle yanımda olan, başarılı olduğumda benden daha çok seven, hep örnek aldığım güzel kalpli sevgili ablam Merve Koyuncu'ya; hakkını asla ödeyemeyeceğim, benim en iyi öğretmenim, bana inancını asla kaybetmeyen, her zaman ince düşünceleri ve destekleriyle arkamda duran saygıdeğer annem Arife Koyuncu'ya; üniversiteyi bırakma niyetiyle defalarca kapısını çaldığımda, bir ağabey şefkatiyle beni vazgeçiren, bana inanan, saygıdeğer hocam Doç. Dr. İsmail Şık'a; daha akademinin anlamını dahi bilmiyorken, dersime ilk girdiği andan itibaren beni bir sanatçı olarak görüp onore ederek, bu yola girmeme vesile olan saygıdeğer Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz hocama; ders dışında da eğitimini esirgemeyen ve bana yepyeni pencereler açan saygıdeğer Doç. Dr. Kadir Albayrak hocama; bilimsel etiği, akademik duruşu, dinin bambaşka yönleri olduğunu gösteren, azmine ve bilgisine hayran kaldığım, saygıdeğer hocam Doç. Dr. Hasan Akkant'a; bana inancıyla ve ulaşamadığım bir çok kaynağa ulaşmama yardımlarıyla özverili bir şekilde desteğim olan kıymetli arkadaşım Sait Bozik'e teşekkürü borç bilirim.

Ümmügül
KOYUNCU
İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

Tez onay sayfası	2
ÖZ	3
ABSTRACT	4
İÇİNDEKİLER	6
GİRİŞ	1
LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
MÜZİK	8
1. <i>Müzik Tanımları</i>	8
2. <i>Müziğin Kökeni ve Bilgi Değeri</i>	10
3. <i>Müzik ve Müziğin Dili</i>	12
4. <i>Müzik, Müzisyen-İnsan İlişkisi</i>	17
5. <i>Sanatçı-Yaratıcı Eylem</i>	20
İKİNCİ BÖLÜM	24
DİNÎ TECRÜBE	24
1. <i>İnancın Temeli</i>	24
2. <i>Dinî Tecrübenin Tanımlanması</i>	26
3. <i>Dinî Tecrübe İle Bağlantılı Kavramlar</i>	28
4. <i>Dinî Tecrübe Kuramları</i>	30
4.1. Friedrich Schleiermacher	31
4.2. William James	31
4.3. Rudolf Otto	32

4.4.	Walter Terence Stace.....	33
4.5.	Robert Charles Zaehner	33
4.6.	Ninian Smart	34
4.7.	Richard Swinburne-William Payne Alston	34
5.	<i>Dinî Tecrübenin İmkânı</i>	36
6.	<i>Dinî Tecrübenin Genel Özellikleri</i>	39
7.	<i>Dinî Tecrübe Yaşayanların İfadeleri</i>	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		43
DİNÎ TECRÜBE- MÜZİK ETKİLEŞİMİ.....		43
1.	<i>Sanat ve Dinî Tecrübe İlişkisi</i>	43
2.	<i>Dinî Tecrübe-Müzik Etkileşimine Dair Örnekler</i>	46
3.	<i>Müziğin Farklı Gruplara Etkisi</i>	51
3.1.	Dinî İnanca Sahip Olmayanların Müziğe Bakışı	51
3.1.1.	Emil Michael Cioran ve Müzik.....	51
3.1.2.	Friedrich Nietzsche ve Müzik	57
3.2.	Dinî İnanca Sahip Olanların Müziğe Bakışı.....	61
SONUÇ		65
KAYNAKÇA		67

GİRİŞ

Sanat ve din her zaman iç içe olmuştur. Sadece İslam dini içinde değil, hemen hemen bütün din ve mezheplerde temel sanat alanlarından en az biri kullanılmıştır. Din; edebiyata, mimariye, müziğe, heykele ve daha birçok alana sirayet etmiş, üstelik ilk çağlardan beri dinî yaşantıyla hemhâl olmuştur. Henüz her yönüyle müteşekkil bir dinden söz edilmeyen ilkel çağlarda dahi, inanç içgüdüsünün varlığına rastlanmaktadır.¹ Bu içgüdünün müzikle birlikte ilerlediğini söylemek de mümkündür. Örneğin ava giden bir kimsenin, avlayacağı hayvanın etrafında çeşitli dans ve dualarla ayin yaparak avını kutsadığı aktarılmıştır.² Dolayısıyla bu konuda bilim çevrelerinde çeşitli tartışmalar söz konusu olsa da inanma duygusunun ve dolayısıyla bu duyguya cevap veren bir yapı olarak dinin insanlığın ilk zamanlarından itibaren mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Biz burada, tinsellik üzerinden sanat (özellikle müzik) ve din arasındaki bağlantıyı, bunun insandaki inanma duygusu ile ilişkisini değerlendirmeye çalışacağız. Bu bağlantının etkin noktası, müziğin insanda oluşturduğu ruhsal süreç ve bu sürecin inancı artırmasıdır. Bu noktada, geçmişten günümüze birçok alanda kullanılan müziğin, insanda çok belirgin veya az hissedilir durumda oluşturduğu vasıtasız, hissî bilgilere ulaşımı sağladığı yahut bunu kolaylaştırdığı görüşündeyiz. İleride örnekleri verilecek bazı filozofların müzik aracılığıyla Tanrı'ya inandıklarından, müziğin etkisiyle vecde gelip kaybolan mistiklerden ve bunun için herhangi bir çaba harcamadan, sadece müziği dinleyen ve hisseden bir ruha sahip olan sıradan insanların, müziğin de etkisiyle tanrısal bir hisse ulaştığına dair örnekler vereceğiz.

Müzik, geçmiş çağlardan beri çeşitli ibadetlerde kullanılan bir unsur olagelmıştır. Hemen hemen bütün din veya bu dinlerin mezheplerinde “dinî müzik” kavramı vardır fakat müziğin insan yaşantısına etkisi sadece dinî içerikli olanlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Tanrıtanımaz filozofların bazılarında müziğe büyük hayranlık duyulduğunu hatta müzik dinlediklerinde neredeyse Tanrı'ya inanç duyacaklarını

¹ http://www.jasstudies.com/Makaleler/424146588_34-Öğr.%20Tuncay%20AKSÖZ.pdf ‘çevrimiçi’ 22-07-2019

² Dursun Ayan, “Sanatın İnanç Olgusunda Kendini Gerçekleştirmesinin Sosyo-Ontolojisi Üzerine Bazı Düşünceler”, Sanat ve İnanç Sempozyumu, 2000, s: 20

söylediklerini görüyoruz. Bu ve benzer söylemler, müziğin insan ruhuna dokunan bir yönü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü Tanrı tinseldir ve maddesel bedenden ziyade rûh ile algılanabilir. Sanat; özellikle de müzik, bu tinsel yönün açığa çıkmasında insanlara yardım etmekte, onların dinî tecrübe aracılığıyla Tanrı'yı duyumsayabilmelerine olanak sağlamaktadır.

Müziğin hem matematiksel hem sanatsal yönü, insanları çoğu zaman hayrete düşürmüştür. Toplam yedi tane nota aracılığıyla; aralıklar, ritim, ses uzunlukları, oktavlar kullanılarak sayısız eser üretilebilmektedir. Ses; tektir, başlı başına bir olgudur. Sesin incelik, kalınlık ve yukarıda bahsedilen unsurlarla yoğrularak sayısız esere dönüşmesi, başka başka formlarda karşımıza çıkması, adeta yaratıcının birliğinden doğan çoğul evren gibi düşünülebilir. Hatta bu bağlamda müziğin üretimi ve sınırlı notadan çeşitli şekillerde açığa çıkması İslam düşüncesinde önemli yeri olan “sudûr nazariyesi”³ndeki temel anlayış ile benzetilebilir. Müzikle birlikte, dansın da sudur teorisiyle ilişkisi kurulmuştur. Özellikle sûfî raksı için, “bütünüyle sudur teorisini yansıtmaktadır” denilmiştir.⁴

Müzik ile inancın arttığı hususundaki kabul ile yaklaştığımız bu konuda bir kalamî olgu olarak iman konusuna gelecek olursak, kalamî bir tartışmaya girmeden, insanın imanını etkileyen (özellikle artıran) unsurlar olduğunu düşündüğümüzü belirtmek isteriz. Söz konusu artma ibadetler, mucizeler, kutsal kitaplardaki bilgilerin bilimle desteklenmesi gibi çeşitli durumlar aracılığıyla olabilir. Dinî tecrübe; bir başka deyişle vecd, keşf hali de imanın artması durumuyla ilgilidir. Bu hallerin insanın dinî yaşantısını doğrudan etkilediği ve inancı da artırdığı kanaatindeyiz.

İleride örneğini vereceğimiz gibi, birçok tekke ve dergâhta ibadetler müzik eşliğinde yapılmaktadır. Bütün bunlara rağmen müziğin helal-haram olması hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili kesin bir bilgi bulunmadığı için hadis-i şerîfler kaynak olarak alınmakta fakat aynı hadis kitabı içerisinde müziğin helal-haramlığıyla ilgili olumlu ve olumsuz hadisler bir arada bulunabilmektedir.

³ Kâinatın, İlahî varlıktan zorunlu olarak meydana geldiğini öne süren nazariye.

⁴ Muharrem Hafız, **Kutsal ve Sanat**, Dört Mevsim yayınları, İstanbul, 2015, s:184.

Haram veya helal olması tartışması bir yana, müzik; insanın ruhuna dokunan bir niteliğe sahiptir ve hem fizyolojik hem psikolojik durumunu etkilemektedir. Müzik, ele alacağımız gibi yalnızca inancı artırma yönüyle değil duyguları şekillendirme özelliğiyle de insanlar hatta hayvanlar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Müziğin, inancı olumlu yönde etkileyen bir olgu olduğunu, bazı nihilist filozofların müzik hakkında söylediklerinden yola çıkarak da net bir şekilde görebilmekteyiz. Materyalist, nihilist, ateist bazı filozoflar, müziğin ruhsal boyutundan ve kendileri üzerindeki etki gücünden yola çıkarak, müzikte tanrısal bir yön bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamız, müziğin insan ruhu ve inancı üzerindeki olumlu etkisine dinî tecrübe noktasında bir bakış sunmak amacıyla hazırlanmıştır. İslam dünyasındaki bazı düşünce akımlarının hatta bazı dinlerdeki birtakım grupların müziği yasaklayıcı tavrının olduğu ve bunu dinî naslardan referanslar göstererek dile getirdiklerini söylemek mümkündür. Biz, bu fikre katılmamakta, söz konusu referansların sıhhatlerinin incelenmeye muhtaç olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla; müziğin haram kabul edilmesinin, dinî referanslar içerisinde düşünüldüğünde doğru olmadığı fikrindeyiz. Ancak bu tez çalışmasında amacımız bahsi geçen kaynakları ve sıhhat durumlarını incelemek, değerlendirmeye tabi tutmak değildir. Bu çalışmada amacımız, dinî duygunun insanlarda müzik aracılığıyla uyandırılabilirdiği ve dini inancın müzikten olumlu yönde etkilendiği fikrine dayanak bulmaktır. Müziğin insandaki din duygusunu beslediği ve inanç eğilimi oluşturduğuna dair bir varsayıma sahibiz. Bu varsayımımızı, müziğin değişik yönlerini ele alarak, dinî tecrübe yaklaşımlarını değerlendirerek ve nihayetinde ikisi arasındaki ilişkiyi inceleyerek ele alacağız.

Araştırmanın ana problemi, müziğin insanın dinî inancını etkileyip etkilemediğidir. Bunun yanında yukarıda bahsi geçen çerçevede müziğin helal-haram olma hususuna kimi zaman yer verilmiştir. Bir diğer yan problem olarak dinî musiki yanında din psikolojisi ve din felsefesi sahaları içerisinde de tartışılan dinî tecrübe-mistik tecrübe ayrımının mahiyeti ve bir inanca sahip olan ve olmayan insanların müziğe bakışı da tezimizin yan problemlerindendir.

Kapsam, Sınırlılık ve Yöntem

Tezimiz; Kavramsal çerçevede Müzik ve dinî tecrübe kavramları ve dinî tecrübe-müzik etkileşimi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümdeki “müzik” kavramını; konumuzla bağlantılı olacak şekilde ele almaya çalıştık. Müziğin tanımlanması; felsefî, psikolojik, linguistik, fizyolojik ve iletişimsel boyutları olan bir problemdir. Biz bu problemi çalışmamızın sınırları

dahilinde ele aldık. Müziğin kökenini ve insanla olan ilişkisini de konumuz kapsamında açıklamaya çalıştık. Müziği bir dil olması bakımından değerlendirerek, daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

İkinci bölümdeki dinî tecrübe konusunu, kendi konumuz çerçevesinde; insandaki inanma duygusunun temelini anlamaya çalışarak tanımlamayı amaçladık. Dinî Tecrübe ile ilgili kuramlara kişiler bazında örnekler vererek, dinî tecrübe ve mistik tecrübe arasındaki ilişki problemine değindik. Kuramlardan ulaşılan genel kanaatlerle dinî tecrübenin genel özellikleri, imkânı problemini, bu tecrübeyi yaşayanların ifadeleriyle desteklemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde; dinî tecrübe ve müziğin nasıl bir etkileşimi olabileceğini anlamaya çalıştık. Bunu müziğin dinî inanca sahip olan ve herhangi bir inanç taşımayan gruplara etkisi bağlamında değerlendirdik. Dinî inanca sahip olmayan grubu için, Emil Michael Cioran ve Friedrich William Nietzsche adlı filozofların müzik görüşlerinden yararlandık. Sonunda da dinî tecrübe ve müziğin etkileşimini ele aldık.

Müzik ve dinî tecrübe etkileşimini inceleyen araştırmamız, multidisipliner bir içerik ihtiva etmektedir. Tezimiz din mûsikîsi sahasında çalışılmakla beraber aynı zamanda din psikolojisi ve din felsefesiyle de etkileşim halindedir. Dinî tecrübe konusu, din psikolojisi alanında bulunmaktadır ve mûsikîyle etkileşimi açıklanmak için kavramsal çerçevede bu alandan yararlanılmıştır. “Dinî inanca sahip olanların müziğe bakışı” başlığında İslam Hukuk alanı verilerinden, “dinî inanca sahip olmayanların müziğe bakışı” başlığında din felsefesinden yararlanılmıştır. Bahsi geçen bu bölümlerde teorik kısım oluşturulurken problemlerle alakalı görüş beyan eden filozofların, grupların fikirleri kaynaklar üzerinden incelenmiştir. Bu muhteva, sosyal bilimlerdeki anlama ve yorumlama metotları ile kaynakları tezimize uygun veri haline getirilerek kullanılmıştır.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Konumuzla ilgili literatüre bakıldığında, Müzik, Dinî Tecrübe ve ikisinin etkileşimi konusunda yazılmış eserler bulunmakla birlikte, bu üç başlığı bu sıra ve yöntemle ele alan bir yapıta rastlanmamıştır.

Müziğin ne olduğu konusunda klasik eserlerden Konfüçyüs'ün "*Büyük Bilgi ve Müzik Hakkında Notlar*" kitabından büyük oranda yararlanılmıştır. Özellikle müziğin toplumsal boyutu noktasında yararlanılan kitapta, müziğin değiştirici, dönüştürücü gücü ile ilgili geniş bilgiler mevcuttur. İhsan Turgut, "*Sanat Felsefesi*" adlı kitabında sanatın ve müziğin felsefî boyutta nasıl bir etkiye sahip olduğuna değinmiştir. J.P. Weber'in "*Sanat Psikolojisi*" adlı eseri, müziğin bilinç ve bilinçaltı noktasındaki etkileri, sanatın psikolojik yönüyle ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.

Serkan Özkaya'nın "*Sanatta Deha ve Yaratıcılık*" eserinde özellikle, sanat eserinin alıcıya ulaşma imkanları ve bunların ne gibi etkilere sebep olduğu, müziğin haiz olduğu güç ve sanatçı-alıcı etkileşimi noktasına değinilmiştir. Bu konuda ayrıca Wassily Kandinsky'nin "*Sanatta Tinsellik Üzerine*" adlı kitabı da ruhsal olanaklarla, sanatçı-alıcı arasındaki etkileşimden bahsetmiştir.

Cavit Sunar, "*Mistisizmin Ana Hatları*" adlı kitabında, sanatın insandaki kökeni, ondaki hangi kaynakların bir sanat eseri yaratmaya kuvvet vereceğiyle ilgili bilgiler içermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Müziğin kaynağı konusunda bu eserden yararlanılmıştır.

Moritz Geiger'in "*Estetik Anlayış*" adlı eseri, özellikle müziğin ruhsal boyutunu ele alması noktasında önem arz etmektedir. Sanatçının izleyiciyi etkileme olanaklarından, alıcı ve sanatçı arasındaki ilişkiden, sanatçının sanat eseriyle birlikte insanın hayatında nasıl bir yer tuttuğundan bahsedilmiştir.

Dinî Tecrübeye genel bir bakış sunması açısından Abdullatif Tüzer'in "*Dinî Tecrübe ve Mistisizm*" kitabı, çalışmamız açısından önem arz etmektedir. William James'in "*Dinsel Deneyimin Çeşitleri*" adlı kitabı, Fetullah Kalın'ın çeviri-incelemesi olan "*Rudolf Otto'da Din Kutsallık ve Mistik Tecrübe*" adlı eseri de özellikle kişiler bazında dinî tecrübenin anlaşılması hususunda önemlidir. Yine bu konuda Mircae Elliade'nin; "*İmgeler ve Simgeler*", Mitler, Rüyalar ve Gizemler" ve "*Ebedi Dönüş*

Miti” adlı kitaplarından, dinî tecrübenin neliği ve kökeninin anlaşılması açısından önemlidir.

Son bölüm için en çok yararlanılan kaynak olan Muharrem Hafız’ın “*Kutsal ve Sanat*” adlı eseri, müziğin etki alanları ve dinî tecrübe noktasında tezimiz açısından büyük öneme sahiptir. Kutsal alan ve sanatın birbirini hangi noktalarda etkilediği ve bunun tarihsel süreç içerisinde nasıl bir yere sahip olduğunu, özellikle kişiler bazında ele almıştır.

Dinî inanca sahip olmayanların müziğe bakışı ile ilgili olarak, Friedrich Nietzsche ve Emil Michael Cioran’ın kitaplarından yararlanılmıştır.

Süleyman Uludağ’ın “*İslam Açısından Müzik ve Semâ*” adlı kitabı, İslam’da müziğin yeri ve müziğe bakış açısını anlamamız açısından önemlidir. Aynı konu için Baki Aydın’ın “*Tarikatlarda Dini Musikinin Yeri ve Önemi*” adlı kitabı, özellikle Türkiye’de yaygınlık gösteren tasavvufî tarikatlarda müzik kullanımı ile ilgili bilgiler içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜZİK

Bir sanat dalı olarak müziğin pek çok yönü bulunmaktadır. Müzik, sadece kulağımıza geldiği şekliyle, zevk ve keyif veren bir olgudan ibaret değildir. Biz, çalışmamıza uygun olacak şekilde müziği; farklı yönlerinin anlaşılması amacıyla, müziğin farklı tanımları, müziğin kökeni ve bilgi değeri, müziğin dili, müzik-insan ilişkisi ve din ve müziğin olgusal benzerliğinin anlaşılması açısından, yaratıcı ve müzisyen üzerinden müzik-yaratıcı eylem benzerliği açısından ele alacağız.

1. Müzik Tanımları

Sesin oluşumuyla birlikte, insanın doğal içgüdüsünün bir ürünü olarak ortaya çıktığı⁵ düşünülen müziğin, tarih boyunca farklı tanımları yapılmıştır. Pisagor (M.Ö. 569) sayıların ve seslerin uyumu üzerine çalışır. Tüm cisimlerin hareket ederken ses çıkardığını söyler. Ona göre müzik, matematiği ifade etmenin bir yoludur ve ruhun temizlenmesinde bir araçtır. Pisagor “birbirine benzemeyen çeşitli seslerden meydana gelen konser”⁶ diyerek asimetrik bir mûsikî tanımlaması yapmıştır. Konfüçyüs’e (M.Ö. 551-478) göre insanın eğitim ve toplum kurallarının oluşturduğu kişiliğini, müzik kusursuzlaştırır. Müziği yalnız büyük insanlar bilirler. Müzik birlik oluşturur. Müzik, bir tür haz meydana getirir ki, insan doğası onsuz olamaz.⁷ Platon’a (M.Ö. 428-348) göre müziğin ruhanî bir boyutu vardır. “Müzik; evrene ruh, zihne kanat, hayallere uçma gücü, hayata ve her şeye neşe ve tılsım veren ahlâkî bir yasadır”, demiştir.⁸ Toplumlara değiştirmeye gücüne haiz olduğundan, müzisyenler, iyiyi anlatan

⁵ Amnon Shilioah, “The Origin of Language and its Link with Music according to the Theory of Jabir ibn Hayyan”, *Al-Masaq, İslam and the Medieval Mediterranean*, V:21, N:2, s:157

⁶ Tarkan Koç, Vural Yıldırım, **Müzik Felsefesine Giriş**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s: 14

⁷ Konfüçyüs, **Erdemin Ardından Git**, Notos Kitap, 2008, s:27

⁸ Platon. **Devlet** Çev: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s:88-93

müzikler üretmelidir, diye düşünmektedir.⁹ Aristoteles'e (M.Ö. 348-322) göre insanlar, müzik ve trajedi yoluyla temizlenip arınırlar (*katharsis*). O da Platon gibi müziğin insanı yüksek oranda etkileyen bir yönü olduğunu söyler ve müzikle arınma gerçekleştirileceği gibi, kişi yanlış türde müzik dinlerse yanlış türde insan olacaktır, düşüncesiyle bunu ifade eder.¹⁰ Fârâbî (874-950) de müziğin toplumsal işlevine değinenlerdendir. Müziğin bir ihtiyaç olduğunu ve toplumun ihtiyaçlarına göre farklı türlerin geliştirilmesi gerektiğini düşünmüştür.¹¹ İbn Sînâ (980-1037) ise, “birbirleriyle uyumlu olup olmadığı yönünden sesleri ve bu sesler arasındaki zaman sürelerini araştıran riyâzî bir ilimdir”¹² diyerek müzikte düzen unsurunu öne çıkaran bir düşünce ortaya koymuştur. Abdulkadir-i Merâğî (1360-1435), “mûsıkînin îkâ devirlerindeki bir devirde olmak kaydıyla şiirde toplanan uyumlu nağmeler topluluğu.”¹³ tanımıyla, “ses”e “ritim”i de eklemiştir. Dimitrie Cantemir (1673-1723) “Çıkardığımız seslerin ölçülü bir usulün düzenine uyarak hareket edip, belirli bir yerde karar kılıp durması ve işitme gücümüze zevk vermesi”; Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) “sesleri kulağa hoş gelecek şekilde tertip etme sanatı”¹⁴ diye tarif etmiştir. Immanuel Kant (1724-1804), müziğin; sanatı değil, duyguları ifade etmesi gerektiğini ve etik duygularla bağlantısı olduğunu, söylemiştir.¹⁵ Hegel'e (1770-1831) göre müzik, insanın kendisiyle uyumsuzluğunu çözer. Ruhuna hitap etmesi sebebiyle kendi birliğine dönmesini sağlar.¹⁶ Arthur Schopenhauer (1788-1860)'a göre müzik tüm sanatların en güçlüsü olarak ona duyarlı olan ruhu kendi başına bütünüyle ele geçirme gücüne sahiptir.¹⁷

Müziğin farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda başka başka tanımları bulunabilmektedir. Farklı tanımları yapıyor olsa da ortak kanaat, müziğin insanları

⁹ Feyza Gül Aşkın, Feyruze Cılız, “Platon’da Güzel, Aletheia ve Sanat İlişkisi”, *Beytulhikme An International Journey of Philosophy*, V:6, Haziran 2016, s:206

¹⁰ Aristoteles, **Politika**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1.Baskı, 1975, s:245

¹¹ Halil İ. Önder, “**Ramazan Mûsikîsi**”, Danışman: Ahmet Hakkı Turabi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s:40

¹² İbn Sînâ, **Mûsikî**, Çeviren: Ahmet Hakkı Tûrabi, 2. Baskı, İstanbul, Litera Yayıncılık, s:6

¹³ Ubeydullah Sezikli, **Abdulkâdir Merâğî ve Câmîu'l-Elhan'ı**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s:51

¹⁴ *DİA*, Nuri Özcan, Yalçın Çetinkaya, “**mûsikî**”, c.31, s:257

¹⁵ Immanuel Kant, **Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings**, Ed: Patrick Fierson, First Published, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s:38

¹⁶ <https://plato.stanford.edu/entries/hegel-aesthetics/> ‘çevrimiçi’ 15-10-2019

¹⁷ Arthur Schopenhauer, **Güzelin Metafizigi**, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s: 51

ve toplumları etkileme gücüne sahip olduğudur. Bu güç neticesinde kişi doğru müzikler dinleyerek doğru insan olabilmekte, bireyden başlayan bu değişim, toplumları da etkileyebilmektedir. Ana tema müziğin insanı etkilemesi olunca, müziğin kaynağını anlamamız bu noktada yerinde olacaktır.

2. Müziğin Kökeni ve Bilgi Değeri

Sanatı, onun özel tanımı içinde müziği ve bunun dinî yaşantıya etkisini anlamak için müziğin kaynağına gitmekte fayda vardır. İnsanda “bilme” ve “sevme” olarak iki kuvvet bulunduğu ve bilme’nin; insanı felsefeye, sevme’nin; insanı sanata götürdüğü söylenmektedir. Bilme kuvveti ile insan deneysel bilgilere ulaşabilir fakat sevme kuvveti insanı görünenin ötesindeki bilgiye, bireysel bir deneyimle ulaştırabilir. Düşünceler maddî alemin sınırlarına ulaşabilir ama gayb aleminin sınırlarında dolaşacak olan kalptir.¹⁸ İki kuvvenin etkileşiminin sanat ile mümkün olacağı aşıkardır. Sevme kuvveti insanı bilgiye ulaştırırken sanat yolunu kullanır. Burada zihnî bir çaba söz konusudur.¹⁹ Bilgi kuvvetinde deneysellik söz konusu olduğu için herhangi bir çaba bulunmamaktadır, doğadaki elemanlardan yararlanılmaktadır. Ama diğer kuvvet(sevme) bilgiye ulaşmak için çaba harcamak zorundadır, aktiftir. Bu yönüyle de bilme’den daha üstündür. Bu vesile ile de sanatçılar alimlerden daha üstündür, şeklinde düşünülmektedir.²⁰

Bir başka deyişle; akl-ı meâş’a, bilme kuvveti gibi insanın aklına hitap etmektedir ve felsefî bilgiye ulaşmayı sağlar. Ancak akl-ı meâd’e,²¹ insanın kalbine hitap eder ve onu görünenin ötesine ulaştırabilme kuvvetine sahiptir.²² Birincisi yalnızca ifade ettiği kadarıyladır, ikincisi ise hakikati içerir ve ifade edilenin ötesinde

¹⁸ Süleyman Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, Kabalcı Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s:245

¹⁹ Cavit Sunar, **Mistisizmin Ana Hatları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXVI Ankara Üniversitesi Basımevi 1966, s:5

²⁰ A.g.e. s:6

²¹ Bilme-sevme kuvveti; akl-ı meâd’e, akl-ı meâş’a; gibi ayrımlar, felsefe tarihi içinde karşımıza ratio-entellekt kavramlarıyla da çıkmaktadır. Tıpkı diğer kavramlar gibi bu iki kavram da bilginin kaynağıyla ilgili olarak neyin geçerli olduğunu tartışmaktadır. Ratio, aklın ilkeleriyle hareket ederken, dış dünyayı enstrüman olarak kullanır (ilim). Entellekt ise aklın dış dünyadan bağımsız olarak kendi başına bilgiye ulaşabileceği kanaatindedir (marifet).

²² Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:246.

bir derinliğe sahiptir.²³ Bu bağlamda esas bilgi kaynağının sevmeye kuvveti, akl-ı meâde ile elde edinilebileceği savunulmaktadır. Bu kuvvet, insanın kalbine hitap eden sanat ile geliştirilebilmektedir. Bu noktada da müziğin diğer sanatlar gibi ve belki de daha kuvvetli biçimde insana Tanrı'yı duyumsatarak O'nun bilgisine ulaşmayı kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.²⁴

Pozitivist sınırlar içinde var olan bilim alanlarından ayrı bir yerde, tinsel boyutta sanat eserleri, insanlara sezgisel ve duygusal anlamda destek sağlamaktadır. İnsanın iki yönü olması gerçeği ve ruhun henüz tam anlaşılmaması nedeniyle nasıl doyurulacağının bilinmemesi, insanda büyük bir boşluğa sebep olmaktadır. Biz, bu boşluğun sanatla doldurulabileceği görüşündeyiz. En yaygın kanaatle; müzik, ruhun gıdasıdır. Rudolf Steiner'in dediği gibi; insan, ruhu aracılığıyla, var olan diğer yönlerinin üstüne çıkar.²⁵

Sevmeye kuvveti insanın Tanrı'yı algılayabilmesinin yegâne yoludur. Sezgi, entüisyon yoluyla Tanrı'nın bilgisine ulaşılabilir. Fakat “bilgi” hep *rationun* (mantığın, *akl-ı meâş'anın*) ürünü olarak görüldüğü için sezgisel bilginin güvenilirliği tartışılmıştır. Burada söylemek gerekir ki, bilginin; genel yargılarla alışlagelmiş deneysel bilgi olmak zorunda olmadığını düşünmekteyiz. Bugün sezgiyi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyenler, sezginin genel “bilgi değeri”ne uygun olmaması, deneysel yolla kanıtlanamıyor oluşu sebebiyle kabul etmemektedirler. Fakat sezginin deneysel ve istidlali bir yolla kanıtlanamıyor oluşu, onun bilgi kaynağı bakımından değerini yok etmez. Nitekim vecd yolu ile elde edilen sezgisel bilgi, anlık vecd süreci sona erdiğinde de hatırlanmaktadır. Bu açıdan bu bilgiler hem mistik şuurun (sevmeye kuvvetinin, *akl-ı meâd'enin*) hem de entelektin eseridir diyebiliriz.²⁶

Hakikat, farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Girdiği formlar, onun mahiyetini değiştirmez.²⁷ Farklı ifade biçimleri; hakikat sabit dururken, filin çevresinde dolaşan ve hep belirli bir yerine dokunarak fili tanımaya çalışan âmâ insanlar örneğinde olduğu gibi, doğru fakat eksik tanımlamalar yapacaktır. İlâhî hakikat söz konusu olduğunda,

²³ A.g.e., s:247.

²⁴ A.g.e., s:222.

²⁵Steiner, Rudolf, **Teozofi-Duyuüstü Dünya Kavrayışına Giriş ve İnsanın Varoluş Nedeni**, Çev.: Ayşe Domeniconi, Say Yayınları, İstanbul, s:20

²⁶ Sunar, **Mistisizmin Ana Hatları**, s:8

²⁷ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:248

net tanımlamalar yapmak, nesnel yargılara ulaşmak ve tam anlamıyla mahiyetine erişmek mümkün olmamaktadır. İnsan olmanın bir getirisi olarak; bakış açısı, bilgi birikimi, deneyim ve bunun gibi faktörler, hakikate yaklaşmayı sağlayacaktır fakat bir bütün olan hakikati tam görmeyi sağlamayacaktır. Hakikatin bilgisi, iç anlamını farklı formlarda karşımıza çıkarırken, kimi zaman sanat yolunu kullanmaktadır. Burada hem sanatçı bakımından hem de o sanatın muhatabı, algılayıcı bakımından bir bilgi mevcuttur.²⁸ Kastedilen ve algılananın aynı şey olmadığı durumlar elbette ki olacaktır, ancak bu sanatın ortaya çıkardığı bilginin değerinden bir şey kaybetmesine sebep değildir. Nitekim entelektin ürünü olan bilgilerin aktarımında da farklı yaklaşımlar ve anlamalar söz konusu olacaktır. Bu noktada hakikate ulaşmadaki yegâne yolun sanat olduğu düşünülmektedir.²⁹

Hakikat, sınırları olmayan bir şeydir. İnsan olarak hakikati, ulaşabildiğimiz her kaynaktan tarayarak öğrenmek, yükümlülüğümüzdür. Sanat da bu kaynaklardan biridir. Alman Filozof Martin Heidegger'e (1889-1976) göre hakikat, her şeyin dışındadır ve mutlak olandan kaynaklanır. İşte bu bağlamda sanat eseri bu hakikati açığa çıkarmayı, anlaşılır kılmayı görev edinmiştir. Hakikat, bir eser yoluyla aydınlığa kavuşur ve anlaşılabilir olur.³⁰ Hakikatin sadece deneysel bilgiye tahsis edilmesi yanlıştır. Sanat eseri, hakikati ifşa etme görevini elinde bulundurmaktadır.³¹

Hakikatin anlamı konuşma ve deney sınırlarını aştığında, devreye sanat girer. Bizler hakikati; Allah'ın sonsuz "kelam" sıfatıyla algılamaya çalışırken, yalnızca kendi dilimizi, konuşma şeklimizi kullandığımızda, ulaştığımız şey kısır kalacaktır. Elimizdeki tüm konuşma ve dil imkanlarını kullanmamız, bizi hakikate biraz daha yaklaştıracaktır.³² Bu bakımdan sanatın, özellikle müziğin bir dil olması durumu önem arz etmektedir.

3. Müzik ve Müziğin Dili

²⁸ Wassily Kandinsky, **Sanatta Tinsellik Üzerine** Tekhne yayınları, İstanbul, 2017, s:24

²⁹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:308

³⁰ Martin Heidegger, **Sanat Eserinin Kökeni**, Çev.:Fatih Tepebaşı, De Ki basım, Ankara, 2007, s:109

³¹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:115

³² A.g.e., s:156

Anlamın taşıyıcısı olarak ifade edilen dil, sanatın dili söz konusu olduğunda, anlamın direkt görüntüsünü vermektedir.³³ Müzik de bir dildir. Ve bu dil, herkesin anlayabileceği evrensel hatta âleme dair bir dildir. Direkt olarak rûh ile anlaşılır. İnsanlar olarak, bu dili nereden öğrendiğimizi henüz bilmiyoruz, fakat görüyoruz ki, müzik; içinde hassasiyet taşıyan, düşünebilen, hissedebilen her canlıyı, anlam yoluyla etkilemektedir. Müzik eski çağlardan beri vardır, fakat biz onun nasıl bir dile sahip olduğunu henüz çözebilmiş değiliz. Bilinçli yahut bilinçaltı düzeyde, sözsüz bir besteyi algılayıp onunla duygularımızın değişmesine şahit olabiliyoruz.

Müzik, genel konuşma kurallarıyla, kelimelerle değil, yalnızca sesle konuşmadır. Bestekar, kalbine düşen hisleri seslerle anlatır. Burada bir düşünce vardır, ama düşünürken bile kullandığımız kelimelerden farklı olarak, bir sanat eseri ortaya çıkar. Tıpkı bir annenin çocuğuna “evet” demek yerine bunu ifade için başını aşağı-yukarı sallayarak belirtmesi gibi. Haliyle bu dilin anlaşılması için de ortak bir duygu söz konusu olmalıdır. Burada, sanatçı ve sanatın muhatabı arasında çift taraflı bir etkileşim vardır. Sanat; ruhun dilidir, ruh aracılığıyla konuşmaktır.³⁴ Sanatçı ve sanatın alıcısı arasında işte bu bağ, ortak ruh dili mevcuttur.

Bir müzik eserinin yaratım süreci, çoğu zaman aklın sınırlarını aşan mistik bir süreçtir. Bestekâr, birçok unsuru aslında bilinçli bir süreden bağımsız olarak bir araya getirerek, eser ortaya koyar. Kendisinin kelimelerle ifadede yetersiz kalacağı süreçler, müzikle anlaşılabilir hale gelir ve dinleyici bu eserdeki yaratıcının hissiyatını etkin bir dinleyici olarak hissedebilir. Hatta sanatın, özellikle müziğin anlaşılmasında pozitivist akıldan ziyade estetik bilincin rol aldığını söyleyebiliriz.³⁵

Sadece müziğin yaratım sürecinde değil, müziği gerçekten anlayan ve dinleyen zihinlerde müzik, mistik bir etki bırakmaktadır. Bu mistik etkinin, aklın sınırlarını aşan, hatta akıl ile anlaşılabilir olarak görülen şeye zemin teşkil eden mahiyetiyle, bizzat ibadetlerde müzik kullanımının hatta müzikle ibadetin insanı başka bir boyuttan bilgilere vakıf kılabilceğini düşünmekteyiz. İnsan, tanıdığını sevmek ve yakinen bildiğine güvenmek üzere tekâmül geçirmiştir. Bu, hayatta kalmanın en temel

³³ A.g.e., s:92

³⁴ İhsan Turgut **Sanat Felsefesi**, Akademi Kitapevi, İstanbul, 1993, s:130

³⁵ Jean-Paul Weber, **Sanat Psikolojisi**, Çev.: İlhan Cem Erseven, 2. Basım, Ürün yayınları., Ankara, 1995, s:120

dürtüsüdür. Buradan hareketle, varlığımızın ilk başladığı andan itibaren, kalp aracılığıyla bizimle birlikte olan ritmi bir şeyde (eserde) duyduğumuzda, hissettiğimiz bu eski unsur (ritim), bizimle müzik arasında bir etkileşime zemin hazırlamakta ve kendimizden olan bu unsurun da etkisiyle, insanın içinde müziğe güven oluşmaktadır.³⁶ Çünkü her insan, müziğin dilini bilerek dünyaya gelmektedir. Bu güvenli ortam da Tanrı ile bizim aramızda dolaylı bir bağ kurmakta ve dinî inanç açısından Tanrı'yı tecrübe etmemize yardımcı olmaktadır. Pisagor, ritim ve beden arasındaki ilişkiyi tam olarak bu şekilde ifade etmiş ve vücuttaki armoninin bozulması neticesinde oluşan hastalıkların doğru ritimli müzikle düzeltilebileceğini iddia etmiştir.³⁷

Müziğin anlaşılmasında ve hissî olarak insana etkilerinde birçok değişken söz konusudur. Sadece ruhsal değil, fiziksel olarak da birbirinden farklı olan insanların mevcut olması, sanatın anlaşılmasında bazı çıkmazlar ortaya çıkarabilir. Örneğin, iç kulak yapısındaki farklar dahi bir sesin herkes tarafından aynı duyulmamasına sebep olabilmektedir.³⁸ Bu gibi durumlar insanlar için, müziğin etki gücünü değiştirmektedir. Nitekim Konfüçyüs'e göre de müziği ancak büyük insanlar bilebilir.³⁹ Ama etkin bir dinleyici için (müziğin dilini hisseden biri için) müzik eseri, sanatçı ile arasında bağ oluşturur ve bir iletişim aracıdır. Schönberg'in (ö.1951)⁴⁰ bir sabah aklına gelen notaları süratle not etmesinde ve bu eser icra edilirken bu hızın hissedilebileceğini söylemesinde, bestekar ile bu eserin alıcısı arasındaki iletişimi görebiliriz.⁴¹

Müziğin dili, insanların ruhuna seslenmektedir. Fârâbî'nin çaldığı bir beste ile meclistikileri önce güldürüp, sonra hüzünlendirip sonra uyutabildiği ile ilgili rivayetler mevcuttur.⁴² Fârâbî'ye göre; içgüdüsel olarak var olan müzik duygusu, diğer

³⁶ Daniel J. Levitin, **Müziğin Etkisindeki Beyin**, Çeviren: Ali Sinan Çulhaoğlu, 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, s:281

³⁷ Casimire Colombe, **Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi**, Yayınla Hazırlayanlar: M. Salih Ergen, Ahmet Şahin Ak, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul, 2017, s:28

³⁸ Colombe, **Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi**, s:19

³⁹ Konfüçyüs, **Büyük Bilgi Müzik Hakkında Notlar**, s:23

⁴⁰ Arnold Franz Walter Schönberg 20. yüzyıl müziğine büyük katkılar yapmış Avusturya-Macaristanlı bestekar.

⁴¹ Serkan Özkaya, **Sanatta Deha ve Yaratıcılık**, Pan Yayınları, İstanbul, 2000, s:66

⁴² The Islamic World Past and Present, "Fârâbî, Abu Nasr al-" W:I p:155, Oxford University, 2004

hayvanlarda olduğu gibi insanın içgüdüleri aracılığıyla açıkça ifade edilemeyenleri, seslerle ifade etmesidir.⁴³

Müziğin insanı direkt olarak etkilediğini biliyoruz, fakat araştırmalar gösteriyor ki müzikten etkilenen sadece insan değildir. Bugün müziğin sadece insanlara değil, hayvan ve bitkilere de etki ettiği ile ilgili araştırmalar mevcuttur.⁴⁴ Çünkü müziğin dili, kelimelerle ifade edilenin ötesine seslenir. Öyle ki müzik, bir şeyleri ifade etmez, anlatmak istediğı şey ile ilgili doğrudan görüntüler verir. Anlatılınca kısır kalacak şeyler, onunla birlikte dolaylımsız bir biçimde zihinde canlanacak şekilde görünür olur.⁴⁵ Bunu algılayan zihin, kelimelere dökmeye kalkışsa bile dil bu konuda yetersiz kalacaktır. Sanatın, arada hiçbir şey yokmuş gibi direkt olarak insanın ruhuna etki eden bir yapısı vardır.⁴⁶ Arada herhangi bir engel yahut açıklamalar olmadan, sanat insana direkt görüntüler vermek suretiyle, alışılmış olandan farklı bir dil kullanır. Bu dil, kelimelerden daha kuvvetli bir şekilde anlatmak istediğini direkt olarak aktarmaktadır. Sanatın, özellikle müziğin, aklın sınırlarını aşan bir alan olmasıyla ilgili olarak, Fârâbî, yaptığı beste tanımlarında “muhayyel beste” kavramını kullanarak, insanın hayalgücünü harekete geçiren ve hayalgücünün ürünü olan bestelerden bahsetmiş ve bu gruptaki besteleri en üstün sanat kategorisinin içine koymuştur. Sanatın asıl kaynağının anlaşılması açısından Fârâbî’nin bu kategorisinde “muhayyile”nin önemini görebilmekteyiz.⁴⁷

İnanç gibi metafizik alanın konusu olan bir şey söz konusu olduğunda da günlük, görünür ifadeler yetersiz kalmaktadır ve sanat burada, kullanılacak en yetkin ifade aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Numeni fenomene dönüştürecek şey sanatın ta kendisidir, sanat; inancın ifadesidir.⁴⁸

Sanatın, onun özelinde müziğin dili hakkında konuşurken toplumsal anlamdaki etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Müziğin dil bağlamında etki gücü, toplumsal anlamda büyük öneme sahiptir. Çünkü müziğin bireysel etkilerinin yanında kolektif etkileri de göz ardı edilemez. Müziğin dili, bilinen ve konuşulan bütün

⁴³ Shilioah, *The Origin of Language and its Link with Music according to the Theory of Jabir ibn Hayyan*, s:157

⁴⁴ Colombe, *Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi*, s:93

⁴⁵ Hafız, *Kutsal ve Sanat*, s:72, 74

⁴⁶ A.g.e., s:114

⁴⁷ Kubilay Kolukırık, “Bir İslâm Filozofu Olan Fârâbî’nin Müzik Yönü” ERUIFD, sayı 2, 2014, s:48

⁴⁸ Hafız, *Kutsal ve Sanat*, s:170

dillerden farklı bir içeriğe sahiptir. Savaşın olmadığı, herkesin anlaşılabildiği bir dünyanın temeli müzikle kurulabilir demek, abartılı bir söylem sayılmaz. Müziğe bağlı insan erdemlidir, müziği anlayan toplum düzenlidir. Konfüçyüs'e göre, toplumlar müzikle ıslah edilebilir.⁴⁹ Kişi bazında başlayan bu ıslah, haliyle toplumun bütünü de etkilemektedir.

İnsanlar sadece kendi coğrafyalarının değil, başka coğrafyaların müziklerini de dinlemekte, sevmekte hatta sözlerini anlamadığı bir şarkıyla hislenebilmektedir. "Başkası"nın müziğini sevmek, onun var olduğunu kabul etmek, kültürünün var olduğunu ve kendisi gibi olabileceğini anlamaktır. İnsanın, yabancı bulduğuna düşmanlık beslediğini ve tehlikeli gördüğünü de göz önünde bulundurursak; bir topluma ait olan müziği duymak, hissetmek, anlamak için çok büyük bir adımdır. Konfüçyüs, bu konuda; "müzik aydınlığıdır ve onun olduğu yerde karşılıklı sevgi ve saygı vardır." Demiştir.⁵⁰ "Başkası"nın müziğinin olması ve "öteki"nin onu seviyor olması, topluluk bilinci oluşturur. Bu bilinç, insanlara gerçek medeniyeti öğretebilir. Belki de burada devreye toplumsal bilinçaltı girer. Farklı toplumlarda farklı enstrümanlar ön plandadır. Enstrümanların toplumsal karakterleri vardır (Oral ama oraya ait değil). Bir saz sesi duyan kişi, bu sesin Anadolu'dan geldiğini düşünmekte; pipa sesi duyan biri Uzak Doğu havasını hissetmektedir. Bu şekilde düşünüldüğünde, bu enstrümanları bilmek ve sevmek, o toplumun da var olduğunu kabul etmek anlamına gelebilmektedir.

Toplumlarda farklı gelenekler içinde bulunulan dönemlerde farklı müzik türleri gelişmiştir. Her toplum kendine ait olan müziği daha çekici bulmuştur. İnsan, fitrî olarak kendine yakın olanı daha çok sevmektedir.⁵¹ Fakat bugüne geldiğimizde, globalleşen dünyada, geleneksel müziğin yanında başka toplumlara ait müziklerin de kültürlere girdiği görülmektedir. Bu durum, arada bir köprü kurmaktadır. Aradaki bu köprü, barış ve birlikteliğe yardımcı olabilmektedir. Farklı dillerin konuşulması sebebiyle sözlü iletişimin olmadığı durumlarda müzik, o toplumun sesi olarak, öteki topluma seslenebilmektedir. Bu durum sağlıklı bir iletişime, doğru anlamaya olanak

⁴⁹ Konfüçyüs, **Büyük Bilgi Müzik Hakkında Notlar**, Çev. Muhaddere N. Özerdim, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1963, s:XVII

⁵⁰ A.g.e., s:27

⁵¹ Yılmaz Can, Recep Gün, **İslam Sanatına Giriş**, Ed.: Necdet Subaşı, Yasin Aktay v.d., DEM Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2015, s:21

sağlayabilir, çünkü bir toplumun yapısını anlamının yolu, o toplumun sanatını anlamaktan geçmektedir.⁵² Müzik varlığı itibariyle insana varsayımlar değil, direkt görüntüler vermektedir. Bu durum da yanlış anlaşılmaya mahal vermeden iki farklı toplum yahut kişi arasında bağlantı kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Toplumların medeniyet seviyesi de müziğin kalitesiyle doğru orantılıdır. Müzik, toplumları değiştirdiği gibi, arz-talep neticesinde, toplumlar da müziği değiştirmektedir.⁵³ Son yıllarda, hep tekdüze ilerleyen aynı ritme ve akorlara sahip popüler müziğin rağbet görmesi bunun büyük bir göstergesidir. İnsanların, yüzyılımızda hızlı ve tekdüze yaşıyor oluşunun bir “getirisi” olarak popüler müziğin tekdüzeliğini görmekteyiz. “Dünyada karışıklık olduğu zaman merasimler bırakılır ve müzik bozulur”⁵⁴ fikri bu durumu destekler niteliktedir. Bozulan toplumlarda, çok şey söyleyen, sürekli bir yaratım ve iletişim halinde olan müziğin dili de kısırlaşabilmektedir.

Tarih boyunca müzik; toplumları, toplumlar da müziği etkilemişler ve bu etkileşimin sonucu olarak müzik ya gelişmiş ya gerilemiştir. Sonuç ne olursa olsun, ikisi sıkı bir etkileşim halindedir.

Ayrıca sanat, toplumlar için özellikle inançlarını aktarmanın önemli bir yolu olmuştur. Bir toplumun düşünce yapısının sanat eserleri aracılığıyla anlaşılacağı düşünülmektedir.⁵⁵ Çünkü hayatın hep içinde olan sanat; haliyle günlük yaşantıdan inanca, özel meselelerden devletlerarası ilişkilere kadar her şeyi etkilemiştir.

Ama her durumda sanatın en etkin alanı bireydir. İnsanlar sanatla var olmuş ve sanatın olmadığı bir dönem neredeyse yaşanmamıştır. Özellikle müzik, tarihin en eski sanatlarından biri olarak insanların hayatında her zaman var olagelmıştır.⁵⁶

4. Müzik, Müzisyen-İnsan İlişkisi

⁵² Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:37

⁵³ Colombe, **Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi**, s:24

⁵⁴ Konfüçyüs, **Büyük Bilgi Müzik Hakkında Notlar**, s:34

⁵⁵ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:37, 39

⁵⁶ Mesut Kınacı, “Eski Yunan Dünyasında Müzik ve Müzisyenler”, *Doğu Batı Dergisi*, Önce Müzik Vardı, Sayı:62, Ağustos-Eylül-Ekim, 2012, s:11

Müzik ve insan birbiriyle etkileşim halindedir. Bir müzik eseri ile insanın duyguları değişebilir, manevi ve ruhsal yoğunlaşma artabilir ve derin bilgilere de vâkıf olabilir. Hatta müziğin bir manipölasyon, koşullama aracı olarak da kullanılabileceği düşünülmektedir.⁵⁷ Zaten müzik, varlığı itibariyle insana hitap etmektedir. Bestekar kendi duygularını müzik eserine aktarır, bu duygular da dinleyiciye ulaşır. Çoğu zaman bestekarın anlatmak istediği, dinleyici tarafından dil boyutlarını aşan bir duygulanım ile anlaşılmaktadır. “Her icra ve yorum bir anlamadır.”⁵⁸ Müzisyen ve dinleyici arasında büyük bir bağ vardır. Bir müzik eserinin içine girildiğinde, o sanatçının ruhu anlaşılmaktadır.⁵⁹

Sanat eserinin hikâyesi vardır ve bu hikâyeyi olabilecek en çarpıcı şekilde karşıya iletir. Sıradan bir aşk hikayesi, bir halk türküsüne dönüştüğünde, büyüleyici olur.⁶⁰ Tıpkı tüp içinde duran boyalar tek başına bir anlam ifade etmiyorken, resme dönüştüğünde anlatacak bir şeyleri olması gibi. Alıcı için bunu sanatçıdan almak, onun hislerini hissetmek, kaçınılmazdır. Alıcı için sanat, büyük bir anlama sahiptir, eseri içinde hisseder. Bu hem sanatçı-eser-alıcı arasında yoğun bir bağ olduğunu gösterir. Bir sanat eseri sanatçıdan alıcıya ulaştığında, artık alıcıya ait olur.⁶¹ Bir “şey”, durduğu haliyle sıradan insana bir anlam ifade etmiyorken, sanatçı onun özünü algılayıp bir sanat eserine dönüştürüp alıcıya sunar ve sanatçının açtığı bu kapının ardındakiler artık sıradan insan için de görünür olur. Sanat eseri bir hikâyeye dönüştüğüne artık sanatın alıcısı olan insan da bu hikâyenin bir parçası haline gelmiş olur.⁶²

Müzik, hem kendisi sanatçıdan ya da toplumdan etkilenir hem de alıcıyı ve toplumları etkiler ve şekillendirir. Çok eski zamanlardan beri müziğin; matematiksel, fiziksel, lengüistik, sosyolojik, felsefî, psikolojik, siyasî yönleri olduğu söylenmiştir.⁶³ Bu çok yönlülük, müziğin kullanım alanlarını da çoğaltmaktadır. Platon (M.Ö. 429)’a göre, bir devletin sağlıklı yönetilmesi için sanat gereklidir ve ülke yöneticilerinin mutlaka müzisyenlerden seçilmesi gerekmektedir.⁶⁴ Müziğin ruhu inceltmesi,

⁵⁷ Anthony Burgess’in romanından uyarlanan “A Clockwork Orange” adlı filmde, ana karakterin, hastalıklı kişiliğinden kurtulması için, müzikle manipüle edildiği sahne bu duruma örnektir.

⁵⁸ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:113

⁵⁹ Moritz Geiger, **Estetik Anlayış**, Çev.:Tomris Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015, s:99

⁶⁰ A.g.e., s:67

⁶¹ A.g.e., s:76

⁶² A.g.e., s:89

⁶³ Özkaya, **Sanatta Deha ve Yaratıcılık**, s:52

⁶⁴ Colombe, **Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi**, s:26

kavrayışı geliştirmesinin yanı sıra, müzikten anlayan bir zihin, düzen ve disiplin açısından da diğer insanlara oranla daha yeterlidir. Üstelik müzisyen-dinleyici ilişkisi karşılıklı anla(ş)mayı sağladığı için daha sağlıklı ve etkili bir yönetimin söz konusu olması kaçınılmazdır.

Bir müzik yapıtı, ortaya çıkma sürecinde öncelikle “etkilenen” bir özne ile var olur; sonrasında “etkileyen” olarak bizzat kendisi özne haline gelir. Yaratım sürecinde müzisyen, içinde bulunduğu toplumdan, bu toplumun müzik geleneğinden ve kendi ruhsal durumundan etkilenecek bir eser ortaya koyar. Bunu dinleyen kişiler de sanatçının hissî durumunu kendi duygu durumları ve tecrübeleriyle yoğurarak anlar. “Biz, sanatçının gözü ile görüyoruz, onun dünya karşısındaki tavrını takınıyoruz” cümlesi bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir.⁶⁵ Tabi sanatçının gözünün gördüğü doğal halin sanat eserine bürünmüş hali olduğundan içinde kişisel bir alan da bulundurmaktadır. Fakat ne olursa olsun, bir anlama mevcuttur. Bu anlama içinde yorum barındırsa da sanatçının anlattıklarının sınırlarının dışına çok fazla çıkmamaktadır. Yani, sanatçının anlatmak istediği, alıcı tarafından doğru bir şekilde anlaşılabilir. Nitekim Kandinsky’ye göre müzik, sanatçının manevî hayatını anlatan en mükemmel derecedeki sanattır. Burada sanatçı yaşadığı “derin hislenme”yi izleyiciye de aktarır.⁶⁶ Sanat eseri yaratıcısının elinden çıkarken derin bir duyguyu, tecrübeyi de içinde barındırmaktadır.⁶⁷ Sanat eserinin alıcısı da bu duyguyu hissedebilmektedir.

Sanat eseri ile alıcısı arasındaki ilişki, insanın diğer insanlarla olan ilişkisi gibidir. Karşısında kendisi olmayan bir şey bulan insan, bir şekilde bu şeyden etkilenir, fakat neden etkilendiği kendisi tarafından bile açıklanamaz durumdadır. Sanat eserinin, sanatçı tarafından oluşturulmuş kendisine ait bir hayatı vardır. İnsan, bu hayata karşı güçlü bir çekim duyar. Sanat eserindeki içerik kavrandığında ortaya müthiş bir birlik çıkar; bu sanat eserinin ruhsal yönüdür. Algılayan, sanat eserinden aynı zamanda uzaklaşmaktadır; bu da sanat eserinin formudur. Her iki durumda da eserle güçlü bir etkileşim mevcuttur.⁶⁸

⁶⁵ Moritz Geiger, **Estetik Anlayış**, s:99

⁶⁶ Kandinsky, **Sanatta Tinsellik Üzerine**, s:23

⁶⁷ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:98

⁶⁸ Moritz Geiger, **Estetik Anlayış**, s:104,105

Müzik hem baştan sona hem ayrı ayrı diyalektik bir süreçtir.⁶⁹ Hem öyle bir süreç ki, bu sürecin sonunda tez ve antitez birbirine karışır, hepsi yeni bir doğumla değil baştan aşağı sentez olur. Sanatın en üst katmanında siyah beyaza, beyaz siyaha evrilir ve sonunda hepsi aynı renk olur. Bu durumu da sanatın alıcısı algılar ve üst boyutta bütün yargılardan bağımsız, tek bir noktada bulunurlar.⁷⁰ Sanatçı ve bu sanatın alıcısı arasındaki dil, alışlagelmiş ifadelerden farklıdır. Kandinsky, *Sanatta Tinsellik Üzerine* adlı kitabında sanatçının ruhsal durumundan ve bu durumun karşdakini etkileme olanaklarından birçok kez bahsetmiştir.⁷¹ Ona göre sanatçı, izleyicinin elinden tutar ve onun “soyut” konusundaki fikrini artırmak suretiyle onu etkiler.

Müzik eserinin insanla ilişkisi hem karmaşık hem çok nettir. Net olan kısım; müzik, insanı kesinlikle etkiler. Ama bu etkinin boyutları ve şekilleri hem kişiden kişiye hem toplumdan topluma farklılık gösterir. Temanın insan olduğu yerde elbette ki kesin yargılardan kaçınmak lazımdır. Fakat müziğin en eski sanat dallarından birisi olması göstermektedir ki, insanlar müzik olmadan yapamamaktadırlar. Müziğin de tıpkı insan gibi hem madde (müzikte form), hem ruhtan (müzikte, müziğin etki boyutu) oluşması da bunda etkin olan sebeplerden biri olabilir.⁷² Müzik sanatı taklide dayanmaması, her şeklinin bambaşka olması, sadece biçimden oluşmaması, ruhsal yönünün olması gibi sebepler insanda müzik sanatı için ayrı bir yerin olmasına zemin hazırlamıştır.⁷³ Müziğin ruhsallığının bir sonucu olarak da müzik, müzisyen ile yaratıcı eylem ve Tanrı benzerliği ortaya çıkmaktadır.

5. Sanatçı-Yaratıcı Eylem

Sanat eserinin birçok yönden insana benzemesi gibi sanatçı da o eserin oluşturucusu olarak eylem yönüyle yaratıcıya, kimi zaman da ilham etkisiyle vahiy alan bir peygambere benzemektedir. “Teolojik estetik disiplini açısından sanat, vahiydir ve tüm sanatlar kutsaldır.”⁷⁴ Bir sanat eserinin dinî yahut din dışı olması gibi

⁶⁹ Özkaya, *Sanatta Deha ve Yaratıcılık*, s:61

⁷⁰ Kandinsky, *Sanatta Tinsellik Üzerine*, s:27

⁷¹ A.g.e., s:22, 24, 39, 49

⁷² Geiger, *Estetik Anlayış*, s:92

⁷³ A.g.e., s:94

⁷⁴ Hafız, *Kutsal ve Sanat*, s:231

bir durum söz konusu değildir. Oluşumu itibariyle sanat zaten metafizik alana hitap etmektedir. Sanatçının görevi, kutsal olanı, bu dünyada görünür kılmaktır.⁷⁵

Sanat ve din bazı toplumlarda yahut uç tarikatlarda birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış hatta yasaklanmış olsa da bazılarında dinden ayrı bir sanat, sanattan ayrı bir dinin düşünülmediği bir anlayış görmekteyiz. Din ve sanat birbiriyle bağlantılıdır, ayrılrsa dahi öznelerinin davranışları ve özellikleri birbirine büyük oranda benzemektedir. Müzisyen, Tanrı'nın yaratma eylemini içinde barındırır. Tanrı'nın sesini kendi içinde hisseder.⁷⁶

Sanat, her şeyden öte estetik olması sebebiyle, Allah'ın "Cemal" sıfatının bir tecellisi⁷⁷ olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre; insan dünyadaki güzel şeylere baktıkça, hakiki güzelliği anımsar ve ona ulaşmaya çalışır.⁷⁸ Güzel olan her şey, bize Tanrı'yı anımsatarak ulvî bir görevi yerine getirir. Sanatçı burada adeta ilâhî mesajın taşıyıcısı gibidir. İnsanlara Tanrı'nın güzelliğini anlatır ve insan da sanat eserinde O'nun yansımaları görüp etkilenir. Bir müzik eserinin içinde ilahî tezahürü görüp büyülenmek hiç de az rastlanan bir durum değildir.⁷⁹

Bir eser, yalnızca form değildir. Tanrı, insanları yaratmış ve onlara kendi ruhundan üflemiştir. Sanatçının oluşturduğu sanat eseri de sadece biçimden ibaret değildir; o da insan gibi içinde formunun ötesinde bir ruh, hayat taşır.⁸⁰ Taklitten uzak, gerçek bir sanat eseri, görüldüğünden çok daha fazlasını anlatmaktadır.

Sanatçı; eserini oluştururken, insan olarak sonlu ve sonsuz yanıyla bir eser oluşturur ve eser de haliyle insanın bu iki yönünü de yansıtır. Sanat eseri; alıcısına ulaştığında, onu bu iki yönüyle etkilemektedir. Örneğin Paul Tillich, (1886-1965) sanat eseriyle karşılaşmanın "ontolojik şok" etkisi yarattığını da söylemektedir.⁸¹ Bunu bir peygamberin vahiy alıp insanlara iletmesi neticesinde insanların bunu çarpıcı bir şekilde hissetmesine benzetebiliriz. Çünkü sanatçı, sanat eserinin yaratımı esnasında bir nevi vahyî bir olaya şahit olmaktadır. Bu bir vecd halidir ve burada

⁷⁵ A.g.e., s:260

⁷⁶ A.g.e., s:221

⁷⁷ Can, Gün, **İslam Sanatına Giriş**, s:13

⁷⁸ Geiger, **Estetik Anlayış**, s:106

⁷⁹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:240

⁸⁰ Geiger, **Estetik Anlayış**, s:105

⁸¹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:98

Tanrısalsal bir yaratım söz konusudur.⁸² Sanatçı sanatı aracılığıyla kutsal-yaratıcı eylemin taklitçisi konumundadır.⁸³ Eğer sanatçı, sıradan insanlardan farklı olarak bir ruhsal süreç yaşamıyor olsaydı, herkes bir sanat eseri ortaya koyabilirdi. Sanatçıyı sıradan insandan ayıran şey, eserin yaratımı sırasında, bu yüksek Tanrısalsal olayın içinde bulunmasıdır.

Sanat da din de kalp işidir; uç bir boyut, bir aşma eylemi, vecd halidir. Sadece materyalist bir bakış açısıyla; görüldüğünden fazlası olamayan, anlatacak bir hikayesi olmayan bir sanat eseri düşünmek mümkün değildir. Sanat eserinin yaratımı esnasında insanın sadece maddî yönünü kullanması söz konusu olamaz. Çünkü sanat eseri sıradan bir madde değildir, ruh ile inşa edilir. Bir vesikalık fotoğraf ile bir portre resim arasındaki fark, ikincisinde ruhun da devreye girmesidir. Sanat da din de öz ile ilgilenir. Görüntüler, sanat için yeterli değildir, sanatın konusu, görünenin ötesidir.⁸⁴

Sanat ve din içe dönüş olduğu kadar, karşıdakini muhatap alması bakımından da ortak noktalar gösterir. Bestekâr bestesini dinleyecek olana hitap eder, kutsal kitaplar toplumlara hitap eder. Kur'an'da karşımıza sık sık “İman edenler;”, “De ki;” gibi ayetler çıkar. İkisi de hem etkileyen hem etkilenen olması yönüyle mahiyet itibariyle ortaktır.⁸⁵ Bir sanat eserinin yahut bir kutsal kitabın olduğu yerde durduğunu düşünmemiz olanaksızdır. Onlar; karşıdakine dokunur, açıklamalar yapar, değiştirir ve dönüştürür. İkisi de başkası için var edilmiştir.

Sanatçı, içsel anlamda kendi ruhunu dinleyicisine aktardığında onu adeta toplumları değiştiren bir peygamber gibi değiştirebilir.⁸⁶ Konfüçyüs'ün bu konudaki görüşlerine yukarıda değinmiştik. Tanrı ahengi sağlayan bir müzisyendir⁸⁷, hatta Tanrı, evrende adeta bir koro şefi görevi görmektedir. İnsan, hayvan ve diğer bütün varlıkların evrende bir konumu görevi vardır ve yüce yaratıcı, bütün bunların başında koronun idare edicisi, yönlendiricisidir.⁸⁸ Şekil olarak notalara hükmeden ve ondan yeni besteler çıkaran müzisyen, evrenin idaresini küçük çapta bestesinde

⁸² A.g.e., s:108

⁸³ A.g.e., s:186

⁸⁴ Turgut, **Sanat Felsefesi** s:168

⁸⁵ A.g.e, s:169

⁸⁶ Kandinsky, **Sanatta Tinsellik Üzerine**, s:24

⁸⁷ Seyyed Hossein Nasr, **Knowledge and the Sacred**, State University of the New York Press, 1989, s:171

⁸⁸ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:48

yansıtmaktadır. Bu eylemsel benzerliklerden de dolayı, müzisyen yalnızca bir müzisyen değil, Tanrı'nın sesinin yankısıdır.⁸⁹

⁸⁹ A.g.e., s:273

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TECRÜBE

Dinî tecrübe, hemen her dinde ve her zaman diliminde, farklı farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. En genel tanımıyla “Tanrı’yı idrak etmek” olan dinî tecrübe konusu, bugün bile hâlâ ortak bir kanaat ve tanımla kabul edilmiş değildir. Dinî tecrübenin anlaşılması açısından bu bölümde, inancın temeline, dinî tecrübenin tanımlanmasındaki benzerlikler ve farklılıkların anlaşılması için, farklı tanımlara yer vereceğiz. Dinî tecrübenin farklı kültür ve geleneklerde bulunduğu fakat bazı farklarla değişik isimlerle anıldığıнын görölmesi ve daha iyi anlaşılması için, dinî tecrübe ile bağlantılı kavramlara değineceğiz. Dinî tecrübe kuramlarına kişiler bazında yer verip, dinî tecrübenin imkânı ve bu tecrübeyi yaşayanların ifadeleri ile konuyu netleştirmeye çalışacağız.

1. İnancın Temeli

Dinî tecrübe; inanca ait bir kavram olduğu için, bu kavrama değinmeden önce, insanda var olan inanışın temelleri üzerinde durmak gerekiyor. Çünkü dinî tecrübe, inancın ortaya çıkmasına veya gelişimine katkı sağlamaktadır. İnancın bulunduğu yeri anlamak dinî tecrübeyi anlamak için gereklidir.

Geçmişten günümüze her çağda insanlar, “inanmayı” hayatlarının önemli bir yerine koymuşlardır. İlkel çağlardan bu yana insanların inanma duygusu taşıdığına dair izler görmekteyiz.⁹⁰ İnanç eski dönemlerde açıklanamayanı anlamlandırma olarak başlasa da zamanla bilinçli bir inanma söz konusu olmuş ve Tanrı’nın evrene peygamberler aracılığıyla müdahale ederek toplumları düzenlemesiyle daha anlaşılır bir çerçeveye yerleşmiştir. Bu noktada din olgusunu anlamak için farklı din tanımlarına başvurmakta fayda vardır. Çünkü din denilince, sadece ilahî dinlerdeki

⁹⁰ Fetullah Kalın, **Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s:41,55

gibi bir Tanrı müdahalesiyle oluşan dinlerle sınırlı düşünme mümkün değildir. Dinler kimi zaman, Uzakdoğu ve Hint dinlerinde olduğu gibi kendi kendilerini oluşturmuş yahut bir kanaat önderi aracılığıyla ortaya çıkmıştır.

William James, din için; “ciddi bir ruh halidir.” demiştir. Dinin bireysel bir alan olduğunu, kişinin kutsal gördüğü şeyle bağlantı kurması olduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Friedrich Schleiermacher’e göre ise din, yalnızca sezgi ve duygulardır.⁹² Sezgi ve duygular, kalbe hitap eden niteliği, dinî tecrübenin duygusal boyuttaki mahiyetiyle birbirini tamamlamaktadır. Sigmund Freud, din ile ilgili olarak “nevrotik tören” tamlamasını kullanmaktadır.⁹³ Bu, olumsuz bir hal gibi görünen bir tanım olmasına rağmen, bilişsel durumdan ziyade psikolojiye hitap eden bir yapısı olduğunu Freud’da da görmekteyiz. Bazı müelliflere göre ise din, soyut sembollerin koşullandırılmış birlikteliğidir.⁹⁴ Soyut olanla ilgili bir düşünceye sahip olunması, fizikötesi alanla ilgilidir. Dinî tecrübe de bu alanın konusudur. Her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, dinlerin yasa koyucu, toplumu ve bireyin psikolojisini düzenleyici yönlerinin bulunduğu bir gerçektir.

Bazı anlatılarda; eski zamanlarda dinin insanlarla daha çok iç içe olduğu fakat insanların yaptıkları hatalar sebebiyle, “yer” ile “gök” arasındaki mesafenin açıldığı söylenmektedir. Bu mesafeyi ancak Tanrı’yı bulmayı gerçekten isteyen insanlar aşabilirler, dinin ve Tanrı’nın mahiyetini kavrayacak olanlar da onlardır, diye düşünülmektedir.⁹⁵

Din, durağan bir yapıya sahip değildir. Her ne kadar soyut olsa ve metafizik alana ait olsa da dini, reel düzlemdeki yayılımı vasıtasıyla görmek mümkündür. Din; hareket eden, değiştirip dönüştüren yapısıyla sadece soyut düzlemde kalmamakta, insana yaptıklarıyla gözlemlenebilir hale gelmektedir.⁹⁶

⁹¹ William James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s:47

⁹² Friedrich Schleiermacher, **On Religion**, <https://spiritual-minds.com/religion/philosophy/Schleiermacher%20-%20Speeches%20On%20Religion.pdf> ‘çevrimiçi’ 10-06-2019

⁹³ Sigmund Freud, **Dinin Kökenleri**, Çev.: Selçuk Budak, Dördüncü Basım, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999, s:31

⁹⁴ Candace S. Alcorta and Richard Sosis, “**Ritual, Emotion and Sacred Symbols**”, Human Nature/Winter 2005 s:323

⁹⁵ Mircea Eliade, **Mitler, Rüyalara ve Gizemler**, Çev.: Cem Soydemir, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2017, s:108

⁹⁶ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:168

Dinlerin doğal yapısı, eski anlatılar ve insanların dini algılayış biçimleri göze alındığında, dindar insanlar, her zaman için Tanrı ile iç içe olmak istemiş, bu uğurda ibadetler yapmış, Tanrıyla bağlantı kurmak için çeşitli sistemler geliştirmişlerdir. Tanrı'yı idrak etmek, bu insanlar için hak edilmesi gereken bir şey haline gelmiştir. Bu noktada mistik gelenekler, büyük bir rol oynamıştır. Mistik gelenekler, insan ürünü dinî oluşumları ifade etmektedir. Anadolu'daki tasavvufî oluşumlar bunlara bir örnektir.⁹⁷ Bu oluşumlardaki amaçların başında gelen şeylerden biri de fenâ makamına ulaşmaktır. Fenâ makamında kişi kendisinden sıyrılarak Tanrı ile bir bağ kurmak suretiyle O'nu hissetmektedir.⁹⁸ Fenâ kavramı, henüz sistemik bir din psikolojisi, haliyle dinî tecrübe kavramı olmadan önce de dinî tecrübenin görevini kısmen karşılamaktadır.

Din olgusu kimi insanlarda hayatın temelini kaplarken, kimi insanda hiç yer edinmemiştir. Hatta pozitivizmi savunan bazı insanlar için din bir yanılgı ve eski hikayelerden ibarettir.⁹⁹ Dini bir hastalık olarak görenler olduğu gibi normal yaşantısının bir parçası haline getirenler de olmuştur. Değineceğimiz dinî tecrübe konusu bu grupların hepsini kapsamaktadır, çünkü sadece dinî yaşantısına önem veren insanların değil, din ile çok ilgilenmeyen insanların da bu tür tecrübeler yaşadığı anlatılmaktadır. Hal böyle olunca dinî tecrübe konusu karmaşık bir hal almaktadır. Dinî tecrübenin neliği ile ilgili yaklaşımlar bütün bunlar sebebiyle de farklılık göstermektedir. Söylenilenlerin hepsinden genel olarak anlaşılan şudur: Dinî tecrübe, iradeli veya iradesiz olarak Tanrı ile bağ kurmak ve O'nun varlığını hissetmektir.

2. Dinî Tecrübenin Tanımlanması

Dinî tecrübenin tanımlanmasından önce, tecrübe kavramının tanımlanması gerekmektedir. Tecrübe, deneyim; bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı, eksperyans¹⁰⁰ olarak tanımlanır. Ancak bunun yanında, tecrübe ve bilgiyi birbirinden ayıranlar da olmuştur. Tecrübenin, reel bir şeyin dolaysız

⁹⁷ Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, s:42

⁹⁸ İbn Arabî, **Fenâ Risâlesi**, Çev.:Mahmut Kanık, 7. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2018, s:63

⁹⁹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s:707

¹⁰⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=DENEYİM 'çevrimiçi' 23-03-2018

idraki¹⁰¹ olması sebebiyle, tecrübenin bilgiden daha evrensel ve hayati olduğu söylenmiştir.¹⁰² Tecrübe insana, hakikat hakkında deneysel bilgiden daha kesin, deneyimsel tablolar sunar.

Hemen her konuda olduğu gibi tecrübe konusunda da bir olayın veya olgunun tecrübesine ulaşmak için nelerin gerektiği, neliği ve tecrübenin konusuyla ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunların içinde tecrübenin somut dünyanın bir ürünü olması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi, tecrübeyi metafizik alanda da mevcut olarak kabul edenler bulunmaktadır. Fakat her iki kesim de bilginin nihai kaynağı olarak “tecrübe”yi göstermektedir.¹⁰³

Dinî Tecrübe tamlaması da bu noktada anlam kazanır. Dinin temelinde yatan isteğin; Tanrıyla bağlantı, bağ kurmak, O’nu idrak etmek olduğunu göz önüne aldığımızda; dinî tecrübenin amacı, mahiyeti, oluşumu, yansımaları belirli bir çerçeveye oturtulabilir.¹⁰⁴

Tecrübe’nin dinî oluşu, kazanılan şeyin tanrısal olmasını da beraberinde getirir. Kutsal olan, soyut dünyaya ait olsa da onun yansımalarının dinî tecrübe yoluyla görülebileceği düşünülmektedir.¹⁰⁵ Bu sebeple dinî tecrübe, kavramsal olarak yaşanan şeyin muhtevasını yansıtabilmektedir.

Rudolf Otto, dinî tecrübe’yi; “tabiatüstü varlığın algılanması, onunla ilişkiye geçilmesi ve onun bilgisine götürecek şeylerin tecrübe edilmesi.” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁶ Ona göre dinî tecrübe kişiseldir ve teorik olarak anlatılabilir bir karaktere sahip değildir. Kişi bunu yaşar ve hissederek Tanrı ile bir olur.¹⁰⁷ Ona göre

¹⁰¹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:115

¹⁰² A.g.e., s:116

¹⁰³ Abdullatif Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s:15

¹⁰⁴ Dinî tecrübe ve Mistik tecrübe olarak iki ayrı tamlama bulunmaktadır fakat bu konuda yapılan çalışmalarda ikisi arasındaki fark ve benzerlikler tam olarak ifade edilmemektedir. Örneğin, Rudolf Otto (Alman Teolog 1869-1937), bu ikisini sınırlar çizerek ayırmış fakat Abraham H. Maslow (ABDli psikolog 1908-1970), kimi zaman Mistik Tecrübe’yi de Dinî Tecrübeye aynı anlamda kullanmıştır. Biz, bu ikisini birbirinden kesin olarak ayırmak yerine Maslow’un yöntemiyle ele alıp ikisi için farklı tanımlamalar kullanmadan konuya açıklık getirmeye çalışacağız. Fakat şunu söylemekte fayda var; bütün dinî deneyimler mistik deneyim kategorisinde ele alınabilir ancak mistik deneyimlerin hepsi dinî deneyim değildir diyenler olduğu gibi tam tersini söyleyenler de olmuştur.

¹⁰⁵ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:257

¹⁰⁶ Kalın, **Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, s:45

¹⁰⁷ A.g.e., s:47

dinî tecrübe, sıradan tecrübeden farklıdır. Kişinin zihninde bulunan dinî kavramlar ve şekiller vardır. Dinî tecrübe de bunların biçim kazanmasıdır.¹⁰⁸

Alman düşünür Friedrich Schleiermacher'e göre Tanrı, evrende her an bize kendini göstermektedir, dinî tecrübe de O'nun izlerinin fark edilmesidir.¹⁰⁹ Bu, kişinin duygusal melekelerini ne oranda kullanabildiği ile alakalıdır. Kimileri Tanrı'nın evrendeki izlerini sezgisel olarak görme gücüne sahipken kimilerinin bunu algılayabilecek yeterli duygusal becerisi yoktur. Yani dinî tecrübe kişinin kendisine bağlı olup, zaten var olan görüntüleri yakalamakla ilgilidir.

Dinî tecrübe olgusu ve tasavvufî oluşumlar birbirleriyle oldukça bağlantılıdır. Dinî tecrübe; bireysel bir alan, tasavvuf; teşkilatlı bir yapılanma olsa da ikisi için de Tanrı'yı idrak etme, kimi zaman da Tanrı'dan vasıtasız bilgi alma amacı söz konusudur. Bu durum yeni bir din ortaya çıkarmak olarak görülmemelidir. Var olan inancın veya dinin farklı yorumlanması, inanca yeni bir bakış açısı getirilmesi olarak düşünülebilir.¹¹⁰ Nitekim Kuran-ı Kerîm'de "Takva üzere olursanız, mualliminiz Allah olur" (Bakara Sûresi 282. Ayet) denilmektedir. Kişi eğer Tanrı'yı anlamak için çaballıyor ve bu uğurda inancını artırmaya çalışıyorsa, Allah da ona bu yolu açacağını söylemektedir.

3. Dinî Tecrübe İle Bağlantılı Kavramlar

Dinî tecrübe ile bağlantılı kavramları açıklamak, dinî tecrübeyi anlamak hususunda yerinde olacaktır. Bu kavramlardan bazıları direkt olarak dinî tecrübenin farklı isimlendirmesi olduğu gibi, bazıları da oluşumları ya da sonuçları itibarıyla farklıdır. Dinî tecrübenin, farklı kültür ve geleneklerde farklı isimlerle de olsa mevcut olduğunu görmekteyiz. Yaşanılan şey, dinî içerikli bir deneyimdir; fakat buna ulaşma yolları, isimlendirmelerdeki farklılıklar ve kapsamı noktasında küçük farklılıklar da mevcuttur.

¹⁰⁸ A.g.e., s:48

¹⁰⁹Friedrich Schleiermacher, **On Religion**, <https://spiritual-minds.com/religion/philosophy/Schleiermacher%20-%20Speeches%20On%20Religion.pdf> 'çevrimiçi' 10-06-2019

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe**, Dergâh yayınları, İstanbul, 2018, s:113.

Vecd: Arapça’da “vecede (bulmak)” fiilinden türemiş olan kelime, anlamıyla hem bağlantılı hem zıt olarak, kaybolmayı ifade eden bir kavramdır. Kaybolan şey kişinin kendi benliği, bulunan şey de Allah’ın varlığı ve birliği, ondan gayrısının olmadığı düşüncesidir. Vecd, Tanrı ile olan birlikteliği taçlandırmak, O’nu anlamak, onunla bağlantıya geçmek olarak ifade edilebilir. İnsan, çeşitli durumlar vasıtasıyla bir vecd hali yaşadığında kendinden geçer.¹¹¹ “Kendinden geçip” Tanrı’yı tanımaya ve anlamaya başlar. İleride değineceğimiz gibi bu durum kimilerine göre bilinç kaybı, sara nöbeti gibi hastalıklı durumlar olarak görülürken kimileri için kendinin farkına varmak, hiç olduğunu görmektir. Vecd, manevî bir sarsıntıdır. Kişi bu sarsıntıyla, kendinden sıyrılıp Tanrı’ya ulaşır.¹¹² Tasavvufî bir kavram olan vecdi yaşayan tasavvuf ehli için, “sûfî”, kendini aşan ve yeni baştan inşa eden dindâr kişidir”¹¹³ denilmektedir.

Fenâ: Hakkın varlığında yok olma anlamına gelir. İnsan, varoluş itibariyle bazı kişisel özelliklere ve sıfatlara sahiptir. Deneyimleriyle ve yaşantılarıyla bir birey olur. Olumlu ya da olumsuz olarak değil; her yönüyle bir birey olarak varlığını sürdüren insanın, kendi sıfatlarından sıyrılarak Tanrı ile bir olması, onun sıfatlarından müteşekkil olması, fena kavramıyla karşılanır.¹¹⁴ Fenâ bir makamdır ve vecd gibi ana konusu insanın bir hiç olması, sadece Tanrı’nın varolduğunun duyumsanması olarak düşünülebilir. Fakat vecd, anlık bir duygu, fenâ bir makamdır. Fenâ makamına ulaşan kişi artık Tanrı’da yok olmuştur. Fenâ, Tanrı’yı bu dünyada algılamamanın bir yoludur.¹¹⁵

Tremendum: Haşyet kavramıyla ilintili olan kavramı Rudolf Otto, “*Mysterium Tremendum et Fascinas*” olarak ifade eder. Büyüleyici ve ürpertici gizem olarak çevrilebilecek bu kavram, Tanrı karşısında hiç olmayı O’nun yokluğunda varlığının bir anlamının olmamasını ifade eder.¹¹⁶ Dinî tecrübe noktasında, kişi

¹¹¹ Annemarie Schimmel, **İslam’ın Mistik Boyutları**, çev.: Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s:194.

¹¹² TDVİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vecd> ‘çevrimiçi’ 22-04-2019

¹¹³ Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe**, s:114

¹¹⁴ Schimmel, **İslam’ın Mistik Boyutları**, s:62

¹¹⁵ İbn Arabî, **Fenâ Risâlesi**, Çev.:Mahmut Kamık, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s:63

¹¹⁶ Walter Terence Stace, **Mysticism and Philosophy**, Universty of Otago Library, London, 1961, s:246

yaşadığı şeyden korkar, bir ürperti duyar ama daha önce reel dünyada yaşadığı kısır şeylerden farklı olarak başka bir boyuttaki gizem aracılığıyla büyülenir.¹¹⁷

Entüisyon: Özetle “sezgi” olarak tanımlayabileceğimiz kavram, Fransız Filozof Henri Bergson’un (1859-1941) düşüncelerinin temelini oluşturur. Bilginin kaynağının yalnızca akıl olmadığını, sezgilerle de bilgiye ulaşılabileceğini iddia eden görüştür.¹¹⁸ Dinî tecrübe de reel düzlemdeki deneysel bilgiden ayrı olarak, sezgisel olarak Tanrı ile kişi arasında bir köprüdür. Sezgilerini kullanmayan bir kişinin dinî tecrübe yaşaması olanaksızdır.

Numinous: Alman teolog Rudolf Otto’nun sıklıkla kullandığı kavram, Tanrı veya kutsallık anlamında kullanılmıştır.¹¹⁹ Dinî tecrübe de kutsalı ihtiva etmesi sebebiyle *numinous* alana aittir. (Zıt kavram olarak “*profan*” kullanılmıştır ki bu da “din dışı” demektir.¹²⁰) *Numinous*’u, Tanrısal olan olarak değerlendirebiliriz. Tanrıyla ilintili olan şeylere aşkın ve duyuyuüstü olması sebebiyle *numinous* denilebilir.

Dinî tecrübenin neliğini açıklarken değineceğimiz bu kavramların yanında dinî tecrübe kuramlarına değinmekte de fayda vardır. Dinî tecrübe denilince akla tek bir şey gelmesi olası değildir, çünkü birçok dinde ve gelenekte bu kavram sistemleşmiş olarak olmasa bile bulunmaktadır. Haliyle, her gelenek kendi dinî tecrübe kuramını oluşturmuştur.

4. Dinî Tecrübe Kuramları

Kesin sınırlar çizilmese de dinî tecrübe ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Sadece farklı geleneklerde değil, aynı gelenek içinde bulunan farklı insanlarda dahi dinî tecrübe ile ilgili farklı bakışlar bulunabilmektedir. Bizzat tecrübe denilen olgu bile kişisel bir alanda bulunmaktadır. Aynı olayı yaşayan iki farklı insanın

¹¹⁷ Kalın, **Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, s:98

¹¹⁸ Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s:115

¹¹⁹ Kalın, **Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, s:91

¹²⁰ A.g.e., s:33

o olaydan edindikleri bilgi farklılık gösterebilir. Bunun içine inanç da dahil olunca haliyle kişiden kişiye göre değişen bakış açıları ve tanımlamalar olması normaldir. Bir tecrübenin dinî olmasının gerektirdikleri başlığında değineceğimiz gibi, dinî tecrübe bireysel bir alandır. Konunun insan olduğu her yerde olduğu gibi burada kişiden kişiye göre değişen tanımlar ve yorumlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımları, dinî tecrübeyi sistemleştiren kişiler bazında ele alacağız.

4.1. Friedrich Schleiermacher

Friedrich Schleiermacher'in (1768-1834) "Mutlak Bağımlılık Duygusu" dinî tecrübe kuramlarından biridir. Bu kuram için "romantik tepki" tanımlaması kullanılmaktadır. Bu görüş, saf dinî inanışa dayanır. Hiçbir felsefî nazariye bulaşmadan, dinin bizzat duygusal yaşantıyla ilintili olduğunu söylemektedir. Dindarlık, kavramlara ya da bağlanılacak herhangi bir geleneğe ihtiyaç duymadan, bizzat insanın kendi yaşantısı içindedir ve dinî inanışta duygular etkindir. Dinî duygunun içine hiçbir şey bulaşmamıştır, saf bir şekilde kişinin içinde bulunur. Bu duygu tanımlanmak zorunda değildir, hissedilir ve sadece kendisiyle var olan bir duygudur, denilmektedir. Dinin özü duygu olsa dahi, dinî tecrübenin ortaya çıkardıkları bilişseldir. Çünkü dinî bir bilinç söz konusudur. İnanç, duygu boyutunda ortaya çıkmakta ve bu inancın getirisi olarak ardında yaşanan dinî tecrübe kişiye bilişsel bir bilgi sunmaktadır. Dinî tecrübe anlatılmazdır ve çok kısa süreli bir an'dır.¹²¹ Kişinin sahip olduğu duygusal inanışın ona sağladığı vasıtasız tecrübe, çok kısa bir anın içinde bulunuyor olsa da uzun çalışmalar sonucu bile elde edilmesi olası olmayan, metafizik alana ait bilgileri içermektedir. Fakat bu bilgilerin bir başkasına aktarılması olası değildir, diye düşünmektedir.

4.2. William James

¹²¹ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:41

William James (1842-1910) de “duygu, dinin en derin kaynağıdır.” demektedir.¹²² W. James’e göre, doğruya giden birçok yol vardır. Hakikate ulaşmada birçok yol olduğunu, ancak hakikatin biricik olduğunu iddia eden James’e göre; ibadetler ve ritüeller farklılık gösterebilir ancak dinin insanda hissettirdikleri aynıdır. Namaz kılan ya da yoga yapan kişi hareketleri farklılık gösteriyor olsa da yegâne yaratıcıya ulaşmayı hedeflemektedir ve ikisi de aynı oranda dinîdir. Bu ulvî amaçların ortak noktası, dinî bir duyguyla yapıyor olmasıdır. Yani inanış sistemleri, duygu noktasında birleşmektedirler.¹²³ Gerçek denilen şey, insanın algısında gizlidir. Kişi inancını içinde barındırırken Tanrı’ya adım adım yaklaşmaktadır. Dinî tecrübe de bu noktada devreye girer. O, bir bilgi edinme yoludur. İbadetlerin ve ritüellerin amaçları Tanrı’yı idrak etme eylemi gerçekleştiğinde ulaşılan bilgiler, saf bir gerçeklik ihtiva etmektedir, diye düşünmektedir.

4.3. Rudolf Otto

Rudolf Otto’ya baktığımızda, “Numinous Tecrübe”si kavramını kullandığını görürüz. Yukarıda bahsettiğimiz gibi numinous, dine ait olan, Tanrısal, anlamına gelmektedir. Otto, dinin özünü hislere bağlar ve bu hislerin insanı derinden sarstığını hatta kimi zaman onu boğduğunu, hiçlik duygusu uyandırdığını söyler.¹²⁴ Otto’ya göre dinî tecrübe bireyseldir ve aktarılamaz. Bu konuda Büyüleyici ve Ürpertici Gizem olarak çevirebileceğimiz “Mysterium Tremendum et Fascinans” kavramını kullanır. Büyülenmek, ürpermek ve gizem duygusu, aşkın olanın boyutlarıdır. Gizem, bilinmeyen yönüyle negatif bir anlam ihtiva ederken, ürperticilik tecrübe edilmesi, algılanabilmesi yönüyle pozitif bir anlama sahiptir. Gizem, direkt Tanrı’yı ifade eden bir kavramdır diyebiliriz çünkü Otto “gizem”in tanımını yaparken “wholly other” kavramını kullanır. Bütünüyle başka anlamına gelen bu kavram, gizemli olmanın temel sebebini, gizemli olanın; bilinen her şeyden bağımsız, tanımlanamaz ve akla gelenin dışında olmasına bağlar.¹²⁵ Otto’ya göre insanın içinde bulunan etkili bir

¹²² A.g.e., s:45

¹²³ A.g.e., s:45

¹²⁴ A.g.e., s:51

¹²⁵ Kalın, **Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, s:106

durum var olduğunda, numinous kendisini canlandırır ve insanın zihninde kutsalın görüntüsü belirir.¹²⁶ Bu durum kimi zaman ürpertici, kimi zaman büyüleyici kimi zaman da gizemlidir. İnsan, numinous tecrübesinde Tanrı'yı algımlarken bunların hepsini yaşa(yabili)r.¹²⁷

4.4. Walter Terence Stace

Dinî Tecrübe deyince akla gelen ilk isimlerden birisi de Walter Terence Stace (1869-1937)'dir. Stace'in dinî tecrübe düşüncesi "birlik" kavramına dayanır. Bu kavramı, Tanrı ile bir olma durumu olarak anlayabiliriz.¹²⁸ Bazı dinî tecrübe düşüncelerinde bu yaklaşım sakıncalı bulunmaktadır; çünkü Tanrı tektir, ezeli ve ebedidir. İnsanın sınırlı doğasıyla Tanrı ile bir olma gibi bir durumu söz konusu olamaz, bu Tanrı'nın yüceliğine bir hakarettir. O, ancak insanın sınırlı bilgisi, gücü ve deneyimiyle duyumsanabilir. Ancak Stace'de birlik, algılanır ya da doğrudan kavranır. Tanrı ile bir olmak mümkündür.¹²⁹ Üstelik birlik tecrübesi sadece Tanrı ile bir olmayı kapsamaz. Bu tecrübeyi yaşayan kişide her şey tamamen bir olur. Sadece tanrısal anlamda da değil, bu tecrübeyi yaşayan kişi için ağaç ve taş farklı şeylerdir; fakat bunlar, kendilerinden bir şey kaybetmeden bu tecrübe yoluyla bir olurlar.¹³⁰ Stace, mistik tecrübenin nadiren sübjektif olmadığını, ama ulaşılan sonucun sübjektiflikten ziyade objektif bir sonuç ihtiva ettiğini söyler.¹³¹

4.5. Robert Charles Zaehner

Robert Charles Zaehner (1913-1974), teistik tecrübe kavramını teorisinin merkezine yerleştirmiştir. Ona göre, mistik tecrübelerin farklı boyutları bulunsa da en

¹²⁶ A.g.e., s:99

¹²⁷ A.g.e., s:98

¹²⁸ Anadolu'da Hallacı Mansur efsanesinin buna örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Hallacı Mansur'un kapıyı çalıp, "kim o?" sorusuna "ene'l Hakk (ben Hakk'ım)," cevabını vermesi ve bunun üzerine öldürülmesi kaynaklarda yer almaktadır. (Annemarie Schimmel, **İslam'ın Mistik Boyutları**, çev.: Ergun Kocabıyık, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2001, s:84)

¹²⁹ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:57

¹³⁰ A.g.e., s:59

¹³¹ Walter Terence Stace, **Mysticism and Philosophy**, Universty of Otago Library, London, 1961, s:207

üst noktası budur. Zaehner, bütün mistik tecrübelerin aynı olduğu görüşünü yanlış bulur. Yine, bütün dinlerin aynı olduğunu söylemek de yanlış bir düşüncedir ve bunu yapmak, dinî duyguyu tanımlamayı olanaksız kılar. Dinî tecrübede, kavramların önemli bir yeri olduğunu düşünür. İnsan zihninde bulunan din ile ilgili kavramlar, yaşadığı tecrübeyi etkiler ya da belirler. Bütün dinlerde ve geleneklerde, bu kavramlar farklılık göstermektedir. Bu nedenle, herkesin yaşayacağı dinî tecrübe birbirinden farklıdır.¹³² Zaehner'e göre, bütün dinlerin ve geleneklerin ulaştığı sonuç aynıdır, demek doğru değildir. Fakat birisi doğru birisi yanlış da denilemez. Yaygın fil metaforunda olduğu gibi, hepsi gerçeğin bir yönüne temas etse de hepsi aynıdır demek yanılıdır. Hakikate tam anlamıyla erişmek mümkün olmadığı için, herkes hakikatin bir yönünü bu tecrübe vasıtasıyla anlayabilir.

4.6. Ninian Smart

Ninian Smart (1927-2001), mistisizm ve duyu tecrübelerinin bilinçli olaylar olduğunu söylemektedir.¹³³ Smart'a göre bütün mistik tecrübeler fenomenolojik olarak bir ve aynıdır. Mistiklerin, yaşadıkları bu tecrübelerle ilgili farklı yorumlar geliştirmelerinin nedeni, içinde büyüüp yoğruldukları gelenektir. Kişi din adına hangi kavramlara sahipse, dinî tecrübe yorumu da o doğrultudadır. Ninian Smart'ın dinî tecrübe noktasında diğerlerinden ayrılan yönü, tecrübenin tanımlanmasıyla ilgilidir. Ona göre; kişinin yaşadığı tecrübe başkaları tarafından da yorumlanabilir.¹³⁴ Smart'a göre; dinî tecrübe duygusal olarak her yerde aynıdır ancak kişi bunu ifade ederken dile indirgediği için kendi dilini ve kavramlarını kullanacağından, farklı yorumlar görülebilmektedir.¹³⁵

4.7. Richard Swinburne-William Payne Alston

¹³² Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:75

¹³³ A.g.e., s:82

¹³⁴ A.g.e., s:83

¹³⁵ A.g.e., s:86

Richard Swinburne (1934-) ve William Payne Alston (1921-2009), teistik bir Tanrı'yı algısı geliştirmişlerdir. Tanrı her yerde hazır ve nazırdır. Sadece, O'nu görmek için O'na bakmamız gerekmektedir. Bu görüş, yüksek bir deneyim düzeyinde olmak zorunda değildir. Tanrı'yı duyumsamak istiyorsak bunu plato düzeyde de yaşayabiliriz. Nasıl ki bir taş, orada duruyorken onu algılamak için, insanın taşın varlığını içinde hissetmesi gerekmiyorsa, taş görüyor ve varlığından haberdar oluyorsa, Tanrı'yı da doğrudan algılamak mümkündür, düşüncesindedirler. Swinburne'nin görüşünü Anadolu irfanındaki "ibret alma" düşüncesine benzetebiliriz. İnsan, güzel bir ağacın göğe uzanan dallarına baktığında, orada Tanrı'nın tezahürlerini görerek duyuşsal bir nesneyle Tanrı'yı algılamış olur.¹³⁶ Swinburne, teistik tecrübenin bilgi değerinin olanaklarıyla ilgili çalışmalar sürdürmüş ve duyuşsal olarak metafizik bilgilere ulaşmanın mümkün olduğunu iddia etmiştir.¹³⁷ Alston da aynı şekilde bu konuya eğilmiş ve Swinburne'ün iddialarını desteklemiştir.¹³⁸ Swinburne ve Alston'da dinî tecrübe, Tanrı'nın bilgisini bir insana sunması ile gerçekleşir. Burada Tanrı ile bir olma, O'nu algılamadan ziyade, O'ndan bilgi alma söz konusudur.

Bunlara değinmişken, genel anlamda söylenilenlere bakıldığında bahsi geçen tüm yaklaşımlar ile ilgili olarak şunu söylemek mümkündür. Dinî inanışların hemen hepsinin hakikate ulaşma, Yaradan ile bağ kurma gayeleri vardır. Bu bağlamda, müminlerin paylaştıkları duygularda da ortak noktalar gözlemlenir. Mistik tecrübeler bize gösteriyor ki; farklı din, kültür ve inanıştan insanlar yaşadıkları tecrübeleri tanımlarken hemen hemen aynı ifadeleri kullanmaktadırlar. Evrende var olan aşkın kuvvetin tezahürleri farklı şekillerde yaratılana kendini göstermektedir.¹³⁹ Nitekim dinî tecrübe konusunda en çok söz söyleyen gruplardan olan perenniyalistlere¹⁴⁰ göre, dini tecrübe evrenselidir. Bunun için bilincin temizlenmesi, arınması gerekmektedir. Bunu yapan insanlar, dinleri ya da gelenekleri ne olursa olsun, dinî tecrübe yaşayabilirler.

¹³⁶ A.g.e., s:90

¹³⁷ Richard Swinburne, **The Existence of God**, Clarendon Press, Second edition, Oxford, 2004, p:93

¹³⁸ William Payne Alston, **Perceiving God**, Cornell University Press, United States of America, 1993, p:59

¹³⁹ A.g.e., s:62

¹⁴⁰ Daimicilik. Evrensel hakikat ilkelerinin tüm insan ve kültürlerde aynı olduğunu öne süren felsefi görüş.

Dinî tecrübe yaklaşımları ve yorumları birbirinden küçük noktalarla ayrılıyor olsa da nasıl gerçekleştiğiyle ilgili temelde iki ayrım vardır. Birlik tecrübesini savunan monistik ve panteistik yaklaşımlarda dinî tecrübe, kişinin gayretinin bir ürünüdür. Kişi eğer Tanrı'yı algılamak istiyorsa, bu uğurda ibadetler yapmalı ve bunu hak etmelidir. Teistik tecübelerde ise tecrübe, tamamen Tanrı'ya bağlıdır. O lütfederse insan O'nu tecrübe edebilir.¹⁴¹ Yaradan, kendi katından bilgileri istediğine verebilir, kendini istediğine hissettirebilir. Yaklaşımlardaki farklılıklar küçük olsa da dinî tecrübenin imkânı konusu söz konusu olduğunda teistik tecübeler ve birlik tecübeleri arasındaki fark o kadar da küçük değildir.

5. Dinî Tecrübenin İmkânı

Bütün bunlarla birlikte düşünüldüğünde, cevaplanması gereken sorulardan birisi de: “Dinî tecrübe mümkün müdür?” sorusudur. Bu soruyu, “hangileri mümkün, hangileri değil?” şeklinde cevaplamak yerinde olacaktır. Birlik tecrübesi ve teistik tecrübe¹⁴² olarak çeşitleri bulunan dinî tecrübenin imkânı konusu tartışmaya açıktır. Çünkü dinî tecrübenin varyasyonları, inanç ve geleneklere göre uyumlu veya uyumsuz içeriklere sahiptir. Örneğin İslam dininde; aşkın bir varlık olan, yaratılmış hiçbir şeye benzemeyen ve dünya gözü ile görmenin mümkün olmadığı bir Tanrı vardır. Bu şekilde tanımlanan bir Tanrı ile, birlik tecrübesindeki gibi bir olma durumu söz konusu değildir.

Birlik tecrübesi; Tanrı ile kulun bir ve özdeş olmasını, kişinin gayretine bağlayan ve aktarılmaz nitelikteki tecrübe çeşididir. Bu görüşe göre her şey birdir. Hepsi Tanrıdır yahut Tanrı'dadır.¹⁴³ Aşkın bir yaratıcı düşüncesinin olduğu dinlerde, birlik tecrübesinin yaşanması söz konusu olmaz, kişi bunu yaşadığını iddia ediyorsa bile yanlış içindedir. Tanrı ile bir olma, O'nun vahdaniyetine hakarettir. Bu sebeple birlik tecrübesi gibi bir şeyin yaşanması mümkün değildir. Öte yandan, insanın varoluşu sebebiyle zamanı aşması mümkün değildir. Zamanın içinde doğan insan,

¹⁴¹ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:93

¹⁴² A.g.e., s:181

¹⁴³ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:431

zamanın dışına çıkamaz. Tanrı ise zamandan ve mekândan münezzehtir. Bir kişinin hiç değilse henüz yaşıyorken böyle bir duruma ulaşması söz konusu olamaz.¹⁴⁴

Birlik tecrübesindeki vasıtasızlık ve aktarılmazlık konusu hayli karmaşıktır. Çünkü birlik tecrübesine göre yaşanan tecrübe tamamen saftır. Birlik tecrübesinin gerçek olmadığını iddia edenlere göre de vasıtasız ve yorumsuz bir duygu aktarımı mümkün değildir. İnsanda var olan kavramlar, yaşanan şeyin anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Kişi ancak bildiği kavramlar kadar hisseder, sahip olduğu kavramlar kadar geniş bir duyguya sahiptir. Yaşanılan tecrübe aktarılmaya çalışıldığında ikinci bir hata söz konusu olacaktır. Bu tecrübeyi aktarmak, Tanrı'yı bu dünyanın diliyle anlatmak gibi bir yanılsa sebep olacaktır. Oysa Tanrı, dilin de sınırlarını aşan bir varlıktır. Birlik tecrübesindeki gibi bir durum yaşansa dahi buna tecrübe demek doğru değildir. Ulaşılan şeyin doğruluğu konusunda ciddi bir şüphe söz konusudur.¹⁴⁵

Teistik tecrübeye ise Tanrı ve kul birbiriyle özdeş olmaz ve aktarılabilir niteliğe sahiptir.¹⁴⁶ Teistik tecrübeye de Tanrı-insan ikiliğiyle ilgili eleştiriler vardır. Örneğin Stace, bu tür tecrübelerde Tanrı-insan ikiliğinin olmasını dinî otoriteden korkmaya ya da tecrübeyi yanlış yorumlamaya bağlar. Ona göre yaşanan tecrübe birlik tecrübesidir, ama inanan kişi bunu ifade etmeyi doğru bulmadığı için yanlış ifadelerle, basit bir duyumsama yaşadığını söyler. Zaehner'e göre ise teistik tecrübe, dinî tecrübenin en üst boyutudur.¹⁴⁷ Stace, Otto ve Smart gibi düşünürlere göre de teistik tecrübe, saf bilinç tecrübesinin teolojik yorumudur.

Teistik tecrübe, Tanrı ile bir olmayı değil, onu algılamayı kapsar. Aktarılan bir dağcı hikayesinde dağcı bir doğa yürüyüşü sırasında Tanrı'nın varlığını içinde hisseder ve "görünmez olsa da Tanrı vardı, onu beş duyumla algılayamadım; ancak bilincimle varlığına kanaat getirdim" ifadeleriyle bunu destekler. Teistik tecrübenin anlaşılması noktasında bu örnek oldukça açıktır.¹⁴⁸

Dinî tecrübe, çeşitleri ve niteliği gibi konularda söylenecek çok fazla şey vardır. Çünkü hemen her toplumda, farklı isimlerle ve özelliklerle anılıyor olsa da

¹⁴⁴ Mircae Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, s:103

¹⁴⁵ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:182

¹⁴⁶ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:181

¹⁴⁷ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:186

¹⁴⁸ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:78

Tanrı'yı deneyimleme olayı görülmektedir. Dinî tecrübe, yalnızca bir hastalık hali yahut yanılsama mıdır, insanda ortaya çıkardığı duygular evrensel midir, bu duygulanım neticesinde ulaşılan bilgilerin geçerliliği nedir, gibi soruların cevapları da birçok şekilde cevaplanmış fakat ortak bir kanaate varılmamıştır. Mistik tecrübeyi üstün bir bilgi kaynağı olarak görenler olduğu gibi, bunun bir çeşit ruhsal hastalık hali ya da Freudcu bir yaklaşımla anne karnına dönme arzusu olduğunu öne sürenler de olmuştur.¹⁴⁹

Mistik tecrübe ile ilgili olarak yapılan eleştirilerden birisi de birçok farklı geleneklerde karşılaşılan mistik tecrübenin yorumlanmasındaki ifade farklılığıdır. Yapılan eleştirilere göre, mistik tecrübe, insana vasıtasız bir Tanrı algısı sunuyorsa, tecrübenin yorumlanmasında ifadelerin neden farklılık gösterdiği ile ilgilidir. Çünkü Tanrı birdir ve saf gerçekliği, doğası değişmez. Buna rağmen, Tanrı'yı algıladığını söyleyen insanlar, bunu anlatırken birbirinden farklı ifadeler kullanmaktadırlar. Bu eleştiriye, kişinin sahip olduğu inanç veya kavramlardan bağımsız bir aktarım söz konusu olamaz, diyerek cevap verilmiştir. Hissedilirken bütüncül olan bu duygu, dil ile ifade edilirken elbette ki sınırlanacaktır. İsa bile bir bedene büründüğünde, Aramice konuşmak zorunda kalmıştır, denilmektedir.¹⁵⁰ Teslis inancına sahip birisi, kutsal ruhu algıladığını söylerken, tevhid inancına sahip olan birisi, Tanrı'nın biricikliğini algıladığını söyleyebilir. Bu, tecrübeyi yaşayan kişinin, içinde bulunduğu inanç sisteminden farklı bir yorum getiremeyeceği anlamını taşır. Belki de duygusal olarak aynı şeyi yaşayan insanlar, kavramlarının ve dillerinin yetersizliği sebebiyle, bunu ancak kendi sınırları dahilinde ifade etmektedirler. Çünkü dinî tecrübe, yaşandığı esnada kalbin ürünüyken, aktarıldığı zamanda ise aklın bir ürünü haline gelmektedir.

Dinî tecrübenin mahiyeti hususunda doğru değerlendirmeyi yapmak oldukça önemlidir. Çünkü dinî tecrübe ile ilgili görüşümüz, kişiye bizzat hakikati kavratdığı yönünde değil, zaten sahip olduğu ve bilgisini içinde taşıdığı inancı artırdığı yönündedir.

Dinî tecrübe ile ilgili olarak söyleneceklerden biri de daha önce söylediğimiz gibi bu tecrübeyi sadece dindar kişilerin değil, din ile bağlantısı olmayan kişilerin de

¹⁴⁹ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:219

¹⁵⁰ Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s:42

yaşadığıdır. Fakat bunun örnekleri çok fazla değildir. Çoğu dinî tecrübe, bunun için dua eden, “doğruyu bulmak” isteyen, Tanrı’yı arayan kişiler tarafından yaşanmıştır diyebiliriz. “Giderek içimde, üstüme düşeni yaptığım ve Tanrı’nın da kendisine düşeni yapmaya istekli olduğu duygusu belirdi.”¹⁵¹ “Ey Rab, ben kayboldum, Ey Rab, bana bilmediğim o yolu göstermezsen eğer, asla kurtulamayacağım”¹⁵² gibi dua cümlelerinin ardından gelen ihtida ve tecrübelerle sıkça rastlanmakla birlikte aynı zamanda bunun için fiili çabada bulunan ve ibadetlere ya da ayinlere düzenli olarak katılanlar da bulunmaktadır.¹⁵³ “Bir kimse bildiğiyle amel ederse, Allah ona bilmediğini öğretir” düşüncesi de bunları destekler niteliktedir.¹⁵⁴

6. Dinî Tecrübenin Genel Özellikleri

Dinî tecrübenin özellikleriyle ilgili birçok farklı yorum ve unsur bulunuyor olsa da genel çerçevede bakıldığında, dinî tecrübenin şu özellikleri ihtiva ettiğini söylemek mümkündür:

- 1- Tanımlanamazlık; deneyimin dil ile ifadesinin mümkün olmadığı, ruha ait bir alan olarak bilince indirgendiğinde sahip olunan kavramlar nedeniyle anlamını belli bir noktaya kadar kaybedeceği söylenmektedir.
- 2- Noetik Nitelik; Her ne kadar duyguya ait bir alan da olsa, deneyimin kişiye bilgi sağlaması gerektiği savunulmaktadır.
- 3- Geçicilik; mistik deneyimler çok uzun sürmez. Duygusal durum sona erdiğinde sönüp giderler, denilmektedir.
- 4- Edilgenlik; tecrübenin yaşandığı esnada kişinin edilgen bir konumda olması gerektiği düşünülmektedir.¹⁵⁵ Tecrübeyi yaşayan kişi olayların içindeyken edilgen bir durumda bulunur ve hatta yaşadığı şeye kendisi bile şaşırabilir.¹⁵⁶

Her yaklaşım için aynı özellikleri belirlemek doğru değildir; fakat genele bakıldığında, dinî tecrübenin özelliklerini bu şekilde sıralamak mümkündür. Üstelik

¹⁵¹ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:222

¹⁵² A.g.e., s:232

¹⁵³ A.g.e., 265

¹⁵⁴ Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe**, s:118

¹⁵⁵ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:392, 393

¹⁵⁶ A.g.e., s:241

dinî tecrübe yaşayan kişilerin ifadelerine bakıldığında da bu dört özelliğin hemen hepsinde bulunduğunu söyleyebilmekteyiz.

7. Dinî Tecrübe Yaşayanların İfadeleri

Dinî tecrübe; teorik olarak anlatılmanın ötesinde, deneyimlenen bir şey olması yönüyle, bu tecrübeyi yaşamış kişilerden, örnekler vermek, bu durumun mahiyeti hususunda bize oldukça geniş çaplı bir fikir verecektir.

Dinî tecrübenin, en genel tanımıyla Tanrı'yı duyumsamak olduğu düşünüldüğünde, bir kişi eğer bu tecrübeyi yaşıyorsa, Tanrı'nın varlığını hissetmesi kaçınılmaz olacaktır. William James'in aktardığı şu ifadeler, Tanrı'nın varlığını dinî tecrübe yoluyla kavrayan bir insanın sözleridir: "Daha önce hiç bu kadar açıkça Tanrı'nın varlığını içimde ve çevremde hissetmemiştim. Bana sanki bütün oda Tanrı ile doluymuş gibi geldi."¹⁵⁷ Dini tecrübeye Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak elinde somut bir görüntü olmasa dahi onu hissî olarak bilmek, sık karşılaşılan bir durumdur. Hatta Stace, bunun evrensel (Evrensel ben) olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸

Dinî tecrübe, tanımlanamaz olsa da bu durumu yaşayan kişiler, hissettiklerini belli bir noktaya kadar ifade etmeye çalışmışlardır. Yaşamak, yaşanılan şeyin ifade edilmesi, ifadenin üçüncü şahsa ulaşması aşamalarının etkiyi gitgide düşürmesine rağmen yine de hissedilen duygunun yüceliği anlaşılabilmektedir: "Hissettiklerimden doğan gücün bir damlası Cehennem'e düştüğünde, Cehennem Cennet'e dönüşecektir." diyen Azize Catherine'nin tecrübesi buna örnektir.¹⁵⁹

Dinî tecrübenin çoğu zaman dindar insanlar tarafından yaşandığını söylemiştik. Kişinin çabasına bağlı olarak oluşan dinî tecrübeye, dua çok büyük bir rol oynamaktadır. Günahlarından arınmak isteyen bir alkol bağımlısı adam, aktarılanlara göre, İsa'dan kendisini kurtarması için yardım ister ve hemen ardından aydınlanma yaşar. "Ruhum o ana kadar anlatılmaz bir kasvetle doluyken, birden yüreğimde öğlen

¹⁵⁷ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:65

¹⁵⁸ A.g.e., s:72

¹⁵⁹ Kalın, **Rudolf Otto'da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe**, s:141

güneşinin muhteşem parlaklığını hissetmeye başlamıştım.” ifadesi, kişinin duasının karşılığını aldığını gösterir niteliktedir.¹⁶⁰

Kimi zaman insanlar; bu tecrübeyi yaşamak, “doğruyu bulmak”, “hidayete ermek” için çok fazla çabalamasına karşın herhangi bir sonuç elde edemeyebilirler. Starbuck, bu durumu insanların kişisel yapısına bağlamakta, insanlar arasında “iradî ve teslimiyetçi tip”ler olduğunu ve dindarlığı ve dinî tecrübeyi bunların etkilediğini söylemektedir. Bununla ilgili olarak “denemeyi bırakın, kendiliğinden olacaktır” demektedir.¹⁶¹ Hidayete ermek için çok dua eden ve hatta bundan yorulan bir adam, neticede dua etmeyi bırakır. Ardından karamsar ruh halinden sıyrılmak için yürüyüşe çıkar ve aradığı tecrübeyi orada bulur. “Aşağı yukarı yarım saat dua etmeye çalıştım; sonra sık bir korulukta yürürken ruhuma anlatılmayacak bir nur doğdu” ifadelerini kullanarak yaşadığı durumu anlatmaktadır.

Dinî tecrübe için çoğu zaman tetikleyici bir unsur gerekmektedir. Durduk yere anlık bir aydınlanma yaşanması pek rastlanan bir durum değildir. Tetikleyici unsurla karşılaşmak, bazen tesadüf eseri olabilmekte, Yaratanın hikmeti, beklenmedik yerlerde kendini gösterebilmektedir. Herhangi bir dinsel çaba içinde bulunmayan Gardiner’in, hep karşılaştığı “Kendisinde Tanrı Oğlu bulunanlarda yaşam vardır; kendisinde Tanrı Oğlu bulunmayanlarda yaşam yoktur” ayetini, editörlüğünü yaptığı bir kitabın içinde bulunca, daha önce görmediklerini gördüğünü ve Tanrı’nın varlığını yanında hissettiğini söylemiştir.¹⁶²

Dinî tecrübe çoğu zaman, inancı artıran yönüyle, insana reddedemeyeceği kadar net görüntüler sunar. Bu tecrübeyi yaşayan kişi, inancından emin olur ve bu inancın sarsılmayacağı konusunda kendisine güvenir. Kısa bir an olarak tarif edilen dinî tecrübe bazen bir sürece de yayılabilmektedir. Ergenlik çağında, İsa’nın ve meleklerin kendisine varlığını bildirdiğini söyleyen bir çocuğun, sonraki dönemlerinde arayışına devam ederek bu tecrübeyi tekrar tekrar yaşadığı ve her seferinde hakikate biraz daha yaklaştığı aktarılmıştır. Artık sonunda, inancı sarsılmaz

¹⁶⁰ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:216

¹⁶¹ A.g.e., s:219

¹⁶² A.g.e., s:235

bir bütünlüğe erişmiştir. “Artık inancımı sarsamayacakları konusunda dünyadaki bütün deistlere ve ateistlere meydan okuyorum.” ifadeleri, bunu göstermektedir.¹⁶³

Dinî tecrübe yaşayan kişilerin inançlarında bir artma görüldüğü gibi, inançsız kişilerin de bu tecrübe yoluyla hidayete erdikleri görülebilmektedir. Her ne durumda olursa olsun, anlık bir ruh hali olan bu tecrübe, insana hakikati kavrama yolunda katkı sağlamaktadır.

Dinî tecrübenin tetikleyici unsurlarından birisi de sanattır. Özellikle müzik, geçmişten beri ibadetlerde de kullanılan karakteriyle, insanların dinî tecrübe yaşamasını kolaylaştırmakta, inançlarının artmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle dinî tecrübe ve müzik arasında ciddi bir etkileşim bulunmaktadır.

¹⁶³ A.g.e., s:207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ TECRÜBE- MÜZİK ETKİLEŞİMİ

1. Sanat ve Dinî Tecrübe İlişkisi

Kutsal, kendisini farklı dönemler içinde farklı şekillerde ortaya çıkarmıştır. Bunların en yaygını da sanattır. Kutsal olanın belli bir sanat dalıyla olan ilişkisinden bahsetmek, bütün sanat dallarıyla olan ilişkisine işaret edebilir. Çünkü bütün bu dallar, birbirine benzer, birbiriyle ilişkilidir ve birbirini tamamlar.¹⁶⁴

Sanat ve din, geçmişten bu yana iç içe olmuştur. İnanç sahibi insanlar da varlığını kabul ettikleri aşkın kuvvetle iç içe olmak için ibadetler, ayinler yapmışlar, yaratıcı ile bağ kurmak için dualar etmişlerdir. Müzik ve dans da bu ibadetlerin vazgeçilmez bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁵ İbadetlerin, müzik bilmeyen insanlar tarafından bile ritmik ve melodik bir şekilde yapıldığı, eğer böyle yapılmıyorsa da yapılanı doğru olmadığı, düşünülmektedir.¹⁶⁶ Müziğin olmadığı bir dinî geleneğe rastlamak neredeyse imkansızdır. Kişi doğru müzik vasıtasıyla, ibadetlerden ve söylemlerden daha güçlü bir etkiyle, inancını artırabilmektedir.¹⁶⁷ Bu doğru müzik, aynı zamanda insanı Tanrı'ya götürebilmektedir.¹⁶⁸

Dinî tecrübe, inancın bir ögesi olarak, inananlarla Tanrı arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Estetik ve dinî tecrübenin, aynı zeminde bulunduğu¹⁶⁹ da göz önünde bulundurulursa, dinî tecrübe ve sanat arasında sıkı bir ilişki vardır, demek yanlış olmayacaktır. Kutsal olanı tecrübe etmenin yolu sanattan geçmektedir.¹⁷⁰ Sanat, duyuşal görü aracılığıyla, insana Tanrı'yı anlatma, O'nu anlamasını kolaylaştırma ve tecrübe ettirme gücüne haizdir.¹⁷¹

¹⁶⁴ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:204

¹⁶⁵ Gerardus van der Leeuw, **Sacred and Profane Beauty: The Holy in Art**, Translated by: David E. Green, Great Britain, Rinehart and Winston, 1963, s:11

¹⁶⁶ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:207

¹⁶⁷ Leeuw, **Sacred and Profane Beauty: The Holy in Art**, s:215

¹⁶⁸ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:207

¹⁶⁹ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:236

¹⁷⁰ A.g.e., s:298

¹⁷¹ A.g.e., s:44

Özellikle müziğin, dinî tecrübede büyük bir rolü vardır. Bu, yalnızca günümüzde var olan bir kanaat değildir. Geçmişte, dinî bir otorite olarak kabul edilen şamanların da kendilerine has bir müzik icra ederek ayinler yaptığıyla ilgili bilgiler mevcuttur.¹⁷² Kutsal bir müessese olarak karşımıza çıkan şamanlıkta, davulun çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Dinî ayine hazırlık esnasında, trans için davulun kullanıldığı söylenmektedir.¹⁷³ Şamanlık, hak edilen bir mertebedir. Bunun için, şaman olmak isteyen kişinin geçmesi gereken zor sınavlar bulunmakta, şaman olmak isteyen kişi, yeniden doğmak zorundadır. Sınavların ardından, “kutsal şarkı”yı duyan kişi, şaman olmaya hak kazanır.¹⁷⁴ Bu kutsal şarkı, kuvvetle muhtemel bir aydınlanma olarak görülebilecek dinî tecrübedir. Şaman olduktan sonra görev tamamlanmamaktadır. Şaman, sürekli olarak hakikate adım adım yaklaşmaya çalışmak, çevresindekilere bunu anlatmak zorundadır. Bunun için de yine davulunu kullanır. Davul, şaman için, vecde ulaşmanın bir aracıdır.¹⁷⁵ Mircae Eliade’nin aktardığı şu ifadeler, aynı zamanda bir müzisyen olan ve vecd için davulunu kullanan şamanın, işlevini göz önüne sermektedir:

Fakat şaman sırrına sahip olduğu bir teknikle, -geçici olarak ve yalnızca kendi kullanımı için- Gök ile iletişim kurmayı ve Tanrıyla yeniden konuşabilmeyi başarmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarihi ilga etmeyi başarmaktadır (yani “düşüş”ten, Gök ile yer arasındaki doğrudan ilişkinin kopmasından beri geçen tüm zamanı), *geriye dönmekte*, başat Cennet durumuyla yeniden bütünleştirmektedir. Mitsel bir *illud tempus* ile bu yeniden bütünleşme, vecd halinde meydana gelmektedir; şamanik vecdi Cennet durumuna yeniden kavuşmanın koşulu olduğu kadar, sonucu olarak da kabul etmek mümkündür. Her halükârda, “ilkellerin” mistik tecrübelerinin de “Cennet”le vecd halindeki yeniden bütünleşmeye bağlı olduğu açıktır.¹⁷⁶

Müziğin, dinî tecrübedeki yeri, dansa da kendisini gösterir. Dansın kutsal bir hareket ve mitsel bir ana ait kutsal bir yönünün olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷ İleride bahsi geçecek olan semâ da buna İslam kültüründen bir örnektir. Fakat dans, genelde,

¹⁷² Mircae Eliade, **Mitler, Rüyalara ve Gizemler**, Çev.: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s:80

¹⁷³ Ag.e., s:114

¹⁷⁴ Ag.e., s:218

¹⁷⁵ Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s:57

¹⁷⁶ Ag.e., s:187

¹⁷⁷ Mircae Eliade, **Ebedi Dönüş Miti**, Çev.: Ayşe Meral, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018, s:43

müzik gibi tetikleyici unsur değil, vecdin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dansı müzikten bağımsız düşünmek olası değildir. Özellikle ritim enstrümanı, dansın temelinde yer almaktadır. Dans, ritim aracılığıyla ruhun gizemli halini ortaya çıkarmasıdır. Eski dönemlerde, dansın ve ibadetin birbirinden ayrılmayacak derecede iç içe olduğu¹⁷⁸ da göz önünde bulundurulursa, dans ve inanç olgusunun etkileşimi daha net anlaşılabilir.

Dans, evrenin ritmik düzenine verilen bir karşılıktır.¹⁷⁹ Bu karşılığın, kişiyi kutsal olan ile karşı karşıya getirdiği düşünülmektedir. İnsan maddesel alemde bulunduğu sürece çoğu zaman metafizik aleme ait olanı kavramakta zorlanmaktadır. Bu nedenle insana Tanrı'yı hatırlatmak, hissettirmek için bazen dış unsurlar gerekmektedir. Çünkü Tanrı, zihinden ziyade kalp ile kavranabilir. İnsan, eğer duygularının farkında değilse, ruhunun varlığını hissedemiyorsa, Tanrı'yı da kavrayamayacaktır. Bu yüzden sanat bu noktada etkin bir rol oynar. Tanrı içseldir ancak bir müzik eseriyle dışsal bir anlam kazanabilmekte, insanlar için daha görünür olabilmektedir.¹⁸⁰

Dansın, ritim aracılığıyla, ruhun gizemli halini açığa çıkarabileceği düşünülmektedir.¹⁸¹ Çünkü bahsettiğimiz gibi, dansın ana unsuru ritimdir. Ritmin insan fizyolojisinde de önemli bir yeri olduğunu söylemiştik. Bu açıdan; dans insana, özünde yatan şeyi yeniden buldurabilmektedir. Eski anlatılarda, yer ve gök olarak tabir edilen, dünya ve Tanrı'nın iç içe olduğu ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Ancak insan, yanlışlar yaparak gök ile yerin arasını açmıştır.¹⁸² Bu eski birliktelik, insanın içgüdüsel olarak özlediği bir şeydir. Fitrî olarak inanma duygusunu içinde barındıran insan, danstaki temel etkenler ve bu etkenlerin kendi doğasına uyumu sayesinde, bireysel olarak, kutsalı tecrübe edebilmektedir.¹⁸³

Bir müminin görevi, imtihan olarak gönderildiği dünyada Tanrı'yı aramak ve O'nu bulmaktır. Bu, zannedildiği kadar kolay değildir. Tanrı'yı bulmanın yolu, ilahî izleri takip etmekten geçer.¹⁸⁴ Bazı ekollere göre, Tanrı ile bağ kurmanın en temel yolu

¹⁷⁸ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:181

¹⁷⁹ Van Der Leeuw, **Sacred and Profane Beauty: The Holy in Art**, s:29

¹⁸⁰ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:42

¹⁸¹ A.g.e., s:181

¹⁸² Eliade, **Mitler, Rüyalara ve Gizemler**, s:108

¹⁸³ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:182

¹⁸⁴ A.g.e., s:258

sanattır.¹⁸⁵ Müzik gibi sanatlar da bu noktada etkin bir rol oynamaktadır. Müzisyenin görevinin, Tanrı'nın sesini duyurmak olduğu bile düşünülmektedir.¹⁸⁶ Müziğin görevi, müzisyen aracılığıyla Tanrı'yı buldurmaktır. Çünkü müzikte, (Nasr'ın ifadesine göre, Afrika'nın ilkel bir kabilesindeki davulda) ciltlerce felsefe kitabından daha fazla bilgi ve düşünce vardır.¹⁸⁷ Hatta müzik öyle bir şeydir ki onunla, ibadetlerin ötesinde, bin yıllık marifet ve iman elde edilebilir.¹⁸⁸

Müzik, insan fitratına en uygun sanattır. Bu sebeple, insanın içinde müziğe karşı bir güven duygusu mevcuttur. Tanrı'nın da insanın içinde bulunduğu göz önünde bulundurulursa, müziğin yüce yaratıcıyı ortaya çıkarma ve O'nu tecrübe ettirme özelliği olması, garip değildir. Yine Nasr'ın aktardığına göre, Âdem'in ruhu yaratıldıktan sonra bedenine girmek istememiştir. Daha sonra melekler bir müzik çalmışlar ve Âdem mest olup bedenine girmiştir.¹⁸⁹ Çünkü müzik, etki gücüyle insanın ruhunu eğiterek Tanrı'ya yaklaştırıp, O'nun buyruklarını anlamasını ve O'na karşı ehlileşmesini sağlayabilmektedir. Müzik dinî tecrübede etki ve sonuç unsuru olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunu dinî tecrübe yaşayanların kendi ifadeleri de desteklemektedir.

2. Dinî Tecrübe-Müzik Etkileşimine Dair Örnekler

Dinî tecrübe, Tanrı'nın duyumsanmasıdır, kimi zaman da O'ndan vasıtasız bilgi almak, O'nun bilgisine ulaşmaktır. Müzik, bu noktada tetikleyici göreviyle, insanın Tanrı'yı duyumsamasını kolaylaştırmaktadır. Bu tecrübe aynı zamanda şu şekilde ifade edilebilir:

Tüm ayinlerde hâkim olan ritim duygusu, mümin olan kişiyi -ister Şaman, ister Budist, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun- vecd haline sokar ve onun kutsal doğrudan tecrübe etmesini sağlar.¹⁹⁰

¹⁸⁵ A.g.e., s:299

¹⁸⁶ A.g.e., s:273

¹⁸⁷ Nasr, **Knowledge and the Sacred**, s:227

¹⁸⁸ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:287

¹⁸⁹ Nasr, **Knowledge and the Sacred**, s:234

¹⁹⁰ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:208

Müzik, sanatların en kutsalı olarak, ulvî bir görevi elinde bulundurmaktadır. Müziğin illa kutsalı anlatması da gerekmemektedir. O, varlığı itibariyle zaten kutsaldır ve dinî bir kimliği vardır.¹⁹¹ Müzik, Tanrı'yı algılamadaki engelleri kaldırır ve insana dinî tecrübe yaşattırır.¹⁹²

Tanrı hakkında konuşmak isteyen bir kimsenin, O'nu tanınması gerekmektedir. Onu tanımak için; izlerini görmek, ibadetler yapmanın yanında, O'nu tecrübe etmek de bir araçtır. Müziğin, dinî tecrübeye yardımcı karakteri, kişinin Tanrı'yı algılamasına yardımcı olmaktadır. Çünkü müzisyen, “öte”den haberleri insana sunar. Müzik, dolaysız ve derin bir Tanrı idrakini ifade eder.¹⁹³ Hatta kimi düşünürlere göre bu noktada sanat; yardımcı değil, kaynaktır.¹⁹⁴

Sanat, inancı vurgular. İnsanda doğuştan var olan estetik bilinç ve inanç unsurları birleşerek ortak bir yön oluşturur. Bu bakımdan inanç ve müziğin sıklıkla birlikte kullanıldığı görülmüştür. Sadece müzik değil, sanatın diğer alanlarıyla birlikte inanca ait unsurlar kullanıldığında, estetik bilince sahip insanlarda olumlu etkiler görülmektedir. Dolayısıyla din sanatı, sanat da dini beslemektedir.

Bu açıdan bakıldığında dinî tecrübe yaşamak, müzik tecrübesine benzemektedir. Yalnızca neden-sonuç değil, mahiyet itibariyle de aralarındaki bir etkileşim söz konusudur. Bazı insanlar, diğerlerine göre daha fazla mistik eğilimlere sahiptir, duyguları kuvvetlidir ve onların dinî tecrübe yaşama olanakları diğerlerine göre daha fazladır. Bu insanlar, müzik kulağı kuvvetli olan ve duyduğu sesleri enstrümanla çalabilen insanlara benzer. Bazı insanlar, iyi müziği anlayabilme kapasitesine sahiptir ki, bunlar da dindar kişiler gibidirler. Bazıları ise beste yapabilme kabiliyetine sahiptir ki bunlar, dinin kurucuları ile özdeşleştirilmektedirler.¹⁹⁵

Dini tecrübenin deneyimlenmesi hususunda birçok tetikleyici etken bulunmaktadır. Bu tetikleyici etkenler kimi zaman kişinin kendi çabasıyla (uzlete çekilme, dua etme, ibadetler yapma gibi) olabildiği gibi, kimi zaman da kendiliğinden gerçekleşmektedir. Müzik de dinî tecrübeyi tetikleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etki çoğu zaman kendiliğinden gerçekleşmektedir. Kişi, dinî tecrübe

¹⁹¹ A.g.e., s:208

¹⁹² Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s:43

¹⁹³ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:209

¹⁹⁴ A.g.e., s:238

¹⁹⁵ Tüzer, **Dinî Tecrübe ve Mistisizm**, s:198

yaşama amacından ziyade, kendi zevki doğrultusunda müzik dinlerken, “Tanrısal bir şeyler” hissedebilmektedir.

Müziğin ana karakterinde ilahî öğelerin bulunduğu, Tanrı’nın sonsuz görkemini yansıttığı, düşünülmektedir.¹⁹⁶ Kilise müzisyeni olan Bach hakkında, müziğinin vahiy ile ilişki içinde olduğu söylenmektedir.¹⁹⁷ Ama bu Bach’ın dinî müzik yapmasından değil, müziğinin kaliteli olmasından kaynaklıdır. İyi bir müzik, Tanrı’ya giden yoldur.

Neticede bu ikisi arasında birçok yönden ilişki vardır ve tarihte bu duruma dair örnekler mevcuttur. İnsanlar yaşadıkları dinî tecrübe ile müzik arasında, kendilerine bununla ilgili bilgi verilmese dahi bireysel bir bağlantı kurmaktadırlar. Doğru yolu bulması için ailesi tarafından dinî bir toplantıya götürülen şahsın, bireysel aydınlanma, dinî tecrübe sonucu “ağaçlar cennete özgü bir ezgi seslendiriyordu” ifadesi de bunu desteklemektedir.¹⁹⁸

İnsan, sürekli olarak kendi kendine konuşmaktadır. Varoluş ve hayat üzerine düşünen ve kendi kendisiyle sürekli konuşan bir kişinin bir sonuca varamadığı ve umutsuzluğa düştüğü, ardından mırıldandığı bir ilahinin etkisiyle aydınlanma yaşadığı aktarılmıştır. Müzik aracılığıyla kuvvetlenen düşünceler, insanın daha önce görmediği ayrıntıları fark etmesini sağlayabilmektedir. James bu tecrübeyi şu şekilde dile getirir:

Evde sessizce oturmuş Hamsin Yortusu’la ilgili ilahiler mırıldanıyordum. Birden içime bir şeyler doluyormuş ve bütün varlığımı şişiriyormuş gibi oldu (...) içimin Tanrı’yla dolduğunu hissettim.¹⁹⁹

Müzik ile vecde gelmek ve müziğin ilahi boyutu, içsel olmakla birlikte bazen o kadar güçlü bir deneyim sunar ki, dışarıdan bakan insan bile bu deneyimi yaşayan kişinin ruh halini anlayabilir. Cioran’ın aşağıdaki ifadeleri bu ruh halini yansıtmaktadır:

¹⁹⁶ Hafız, **Kutsal ve Sanat**, s:233

¹⁹⁷ A.g.e., s:240

¹⁹⁸ James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**, s:262

¹⁹⁹ A.g.e., s:266

'Matthaus-Passion'daki Ah Golgotha'yı bestelediği sırada odasına girmiştim. Genellikle sakın ve pembe yüzü neredeyse kapkara kesilmiş ve gözyaşlarıyla ıslanmıştı. Beni fark etmedi bile. Yavaşça dışarı çıktım ve kapının ardında ağlamaya başladım.' Bach'ın müziği ilahi tecellinin bir aracıdır. Orada duygular yoktur, gözyaşlarıyla birbirine bağlanmış Tanrı ve dünya vardır sadece.²⁰⁰

Müzik, onu anlayan insana öyle bir tat sunar ki, kimi zaman yaşadığı yoğun tecrübe, onu ölüme kadar götürür. Bu durum sağlıklı görünmese dahi, müziğin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Spontini'nin²⁰¹ bestelediği *Vestale* adlı eserden etkilenen bir gencin, operayı dinledikten sonra, yeryüzünden bundan daha büyük bir mutluluk ve zevk olmadığını düşündüğü için intihar ettiği anlatılmaktadır.²⁰²

Müziğin mistik eğilimi fazla olan ruhlara etkisi diğerlerine oranla daha fazladır ve müzik insanlara kimi zaman "göksel görüntüler" gösterebilir. Bunun için yoğun bir dinleme sürecine bile gerek yoktur. Sadece birkaç nota ile sarhoş olan ve "Benim sevgili Petronilla'm... Cennette ne kadar çok güzel şey var bir bilsen..." ifadelerini kullanan Quito'lu Marianna, müziğin gücüyle ruhsal boyutunu kuvvetlendirerek mistik bir deneyim yaşamıştır diyebiliriz.²⁰³

Müzik, kalbin temizlenmesinde bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yaşanan göksel deneyim, insanın Tanrı'ya karşı işlediği hataların farkına varmasını sağlamaktadır. Tanrı'nın varlığının hissedildiği yerde, geri kalan şeylerin anlamı kalmamaktadır. Mutasavvıf İbn Mesrûk'un terennüm edilen bir beyiti duyup tövbe ettiğine dair rivayetler mevcuttur.²⁰⁴

Müzik, insanların hayata olan bakışını genel olarak olumlu yönde etkilemektedir. Müziği anlayan zihinlerden biri olduğunu düşündüğümüz Nietzsche'nin anlattığı hikâyede müzikle dünyanın kötülüğünü unutan bir gezgin görmektedir:

Her sevinç kısa ömürlüdür ve beyaz dağlardan üzerimize yansıyan her güneş ışını solgundur.
Derken müzik sesi gelmeye başlar; yaşlı bir adam krankla laternayı hareket ettirir, dansçılar

²⁰⁰ Emil Michael Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, Çev. İsmail Yerguz, Jaguar kitap, İstanbul, 2015, s:98

²⁰¹ Gaspare Spontini, 1774-1851 yılları arasında yaşamış İtalyan opera bestekarı ve koro şefi.

²⁰² Colombe, **Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi**, s:43

²⁰³ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:96

²⁰⁴ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:199

hızla döner- bunu gören gezgin derinden etkilenir; her şey nasıl vahşi, nasıl tek başına, nasıl soğuk, nasıl umutsuzdu, oysa şimdi birdenbire sevincin sesi, saf düşüncesiz bir sevincin sesi geliyor! Ama akşamın erkeninde sis sessizce çöker, müzik sesi kesilir, gezginin ayak sesleri karda çatırdamaya başlar; çünkü onun gözleri baktığı sürece, doğanın yalnızca ıssız ve acımasız yüzünü görür.²⁰⁵

Müzik ile vecde gelme deyince şüphesiz ilk akla gelen isimlerden birisi de Mevlânâ'dır. Sadece Anadolu kültüründe değil, batı kültüründe de kendisine yer bulan Mevlânâ'nın müzikle ilişkisi ile ilgili şu ifadeler kayda değerdir: "Galiba kimse Tanrı'ya giden yolları müzik ve dansla Mevlâna'dan daha fazla inşa etmemiştir."²⁰⁶

Müziğin insanlara kimi zaman çok güçlü kimi zaman anlık bir duygulanma ile Tanrı'yı hatırlattığı ve dünyayı unutturduğu sık rastlanan bir olaydır. Her şeyde olduğu gibi bu olaylarda da yaşanan şeyin nasıl tanımlandığı büyük önem arz etmektedir. Fakat görüyoruz ki herhangi bir dinî inanca sahip olmayan kimseler bile yaşadıkları deneyimlerle ruhsal alan arasında bir bağlantı kurmuştur. Çünkü müzik, tanrısal ve bir şekilde müziğin olduğu yerde ilahî bir nüve vardır. Bu durum, müziğin hem var olan inancı artırdığı hem de inanç kazandırdığı yönündeki düşüncelerimizi desteklemektedir.

²⁰⁵ Friedrich Nietzsche, **Eğitimci Olarak Schopenhauer**, Say yayınları, İstanbul, 2011, s:37

²⁰⁶ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:84

3. Müziğin Farklı Gruplara Etkisi

Müziğin var olan dini inanışı artırma etkisi bulduğu gibi, inanç kazandırma etkisi de mevcuttur. Müzikle Tanrı'yı algılamak her iki grup için de geçerli olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Müziğin, zaten bir inancı olan ve bu uğurda çabada bulunan birinin inancını artırması nispeten olağan bir durumdur. Fakat aslında bir inanca sahip olmayan bireyin müzikle Tanrı'yı tecrübe etmesi yahut inanç sahibi olmasını anlamlandırmanın yolu, müziğin dinî bir deneyim yaşatmasıdır, diyebiliriz. Bu noktada Tanrı inancı taşıyamamasına rağmen müzikle birlikte Tanrı'ya inanç duymaya başlayan filozofların müziğe bakışından, kişiler bazında örnekler verecek, bir dinî inanca sahip olanların müziğe bakışından genel olarak bahsedeceğiz.

3.1.Dinî İnanca Sahip Olmayanların Müziğe Bakışı

Müzik sadece inançlı insanların inancını artırmakla kalmayıp, kendi ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Tanrı'ya inanmayan insanları, Tanrı'ya yönelten bir etkiye sahiptir. Müziğin tanrısal yönünden bahseden filozofların özellikle değindikleri bir diğer ortak konu, müziğin bir dil oluşudur. Müziğin duygusal boyuta etkileri ile düşündüğümüzde, dile getirilemeyenlerin müzikle dile getirilmesi ve bu şekilde dile getirilenlerin yanlış anlaşılmayacağı için insanın kendini daha kolay ifade edip karşıdakini daha iyi anlaması sonucu sağlıklı bir iletişimin ortaya çıkacağı aşikardır. Bu hususta fikrimizi desteklemek maksadıyla, Emil Michael Cioran (1911-1995) ve Friedrich Nietzsche (1844-1900)'den örnekler vereceğiz.

3.1.1. Emil Michael Cioran ve Müzik

İlk ele alacağımız isim olan Emil Michael Cioran, dinin hayatı anlaşılmaz kıldığını söyleyen ve “iyi ki imanım yok”²⁰⁷ diyen bir filozof olarak; eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla, hayatında müziğe büyük önem vermiş, müzik hakkında beyan

²⁰⁷ Emil Michael Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:155

ettiği hemen her düşüncesinde dinî kavramlarla bağlantı kurmuştur. Cioran'ın müzik ile ilgili tanımlamaları ve ifadeleri oldukça kapsamlıdır ve bizim de müzikle ilgili olarak sıkça söylediğimiz şekilde “müziğin dili” konusunda farklı görüşleri mevcuttur. Aynı zamanda yeri geldiğinde, kendince müzisyen tanımları yapmış, müziği bazı eylemlerle ilişkilendirmiştir. İlişkilendirdiği eylemler, birinci bölümde bahsettiğimiz, müzik ve yaratıcı ilişkisine dair göndermeler içermektedir.

Cioran, müziği hayatında kutsal bir yere koymuştur diyebiliriz. Ona göre müzik, insanı insan yapan şeydir; kimi zaman bir vecd hali, kimi zaman Tanrı'nın sesi, kimi zaman hayata tahammülün aracı, kimi zaman ebediyet, kimi zaman Cennet'in kendisidir.²⁰⁸ Bu düşüncelerinden de anladığımız üzere; müzik, pozitivist anlayışın cevap veremediği şeylere cevap vermekte ve Cioran için, manevî yaşantısında bir yer doldurmaktadır.

Cioran için yazı yazmak, hayatında önemli bir yere sahiptir. Yazı yazmak, anlamsız ve bayağı bulduğu hayat için bir kaçış noktasıdır.²⁰⁹ Onun için kitap, intiharı erteleyen bir şeydir.²¹⁰ Fakat hayatının her anını yazarak geçiremeyeceği için böyle durumlarda imdadına müziğin yetiştiğini, yazmayı bıraktığında içinde oluşan kuruluşu, müziğin doldurduğunu söylemiştir.²¹¹ Hatta ona göre müzik, yazma eyleminden daha ileridedir çünkü müzik ile aktarılabilenler yazı ile aktarılamamaktadır.²¹² Müzik, insanların söz ile dile getiremedikleri itiraflarıdır. Bir değişime uğramaz, yaratıcısından çıktığı şekliyle kulaklarımıza ulaşır. İnsan, bu yaratma eylemiyle, hislerinde kurtarıcı bir azalma hisseder ve bu onu bir nebze olsun kurtarır.²¹³ Nitekim selâmete vardığımızda bizim için müzik de anlamı yitecektir çünkü şarkılar, ancak hüznün ve melankolinin eseridir. Yazarız yahut bir beste yaparız ve içimizde görünmeyen şeyler somutlaşarak bizi boğulmaktan kurtarır, düşüncesine sahiptir.²¹⁴

²⁰⁸ Emil Michael Cioran, **Ezeli Mağlup**, Çev.: Haldun Bayrı, Metis yayınları, İstanbul, 2007 s:167

²⁰⁹ Emil Michael Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, Çev.:Kenan Sarialioğlu, Metis yayınları, İstanbul, 2017, s:31

²¹⁰ A.g.e., s:94

²¹¹ Cioran, **Ezeli Mağlup** s:218

²¹² A.g.e., s: 219

²¹³ Emil Michael Cioran, **Çürümenin Kitabı**, Çev. Haldun Bayrı, 3. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2011 s:53

²¹⁴ A.g.e. s:31

Evrenin ve kişinin kendisinin, ancak müzik yoluyla kavranabileceğini düşünen Cioran, bir beste yahut resim, kısaca sanat eserleriyle, evreni anlayıp, Tanrı'ya dokunabileceğimizi düşünmektedir. Tanrı aşkın bir kuvvet olarak, kendi benliğimizden sıyrılmamız suretiyle anlaşılabilir olur. Acılarımızı sanat eserine çevirerek somutlaştırır ve kendimizi bu şekilde teselli ederiz. Bu sıyrılış, Tanrı'nın bir beste aracılığıyla birden kulaklarımızda belirmesini sağlayabilmektedir.²¹⁵ Müzik, ciddi bir aktarımdır. Bu yüzden Cioran'a göre, tanımadığımız bir müzisyenle, müzikle ilgilenmeyen ama her gün yan yana olduğumuz birinden daha fazla şey paylaşıyoruz.²¹⁶

Cioran'a göre müzik, insan olmanın temelidir ve insanlar arasında bir bağ yaratır. Müziksiz yaşamın hiçbir anlamı olmadığını; müziğin, insanlara derinlemesine dokunduğunu ifade eder. Her zaman farkında olmasak da müzikte bizi heyecanlandıran ve hiç bilmediğimiz bir yere dokunan bir gücün olduğunu şöyle ifade eder: “Benim hayatımda muazzam bir rol oynadı. Muazzam. Müziğe duyarlı olmayan varlık beni katıyetle ilgilendirmez.”²¹⁷ Eğer bir insan, müzik dinlemeye tenezzül etmiyorsa, insan olma melekelerini yitirmiştir; çünkü varlık itibarıyla kendimizde sadece bizim bile anlamlandıramadığımız yerler müzik aracılığıyla anlaşılabilir olur. Müziğin dokunduğu yerin çok derin olduğunu ve oraya deliliğin bile ulaşamayacağını söylemektedir.²¹⁸

Benim için müziğin hiçbir anlamı yok, diyen insanlar gördüğüm zaman, iş bitmiş diye düşünürüm, devam etmeye ihtiyaç yoktur, aşırı derecede vahim bir şeydir bu, çünkü müzik tam olarak bir insanın en mahrem yerine dokunur.²¹⁹

Cioran, müzisyenlerin “vahiy” içinde doğduklarını,²²⁰ Tanrı'nın kozmosu yaratmasının ve bir sanatçının eserini oluşturmalarının sebebinin acılarını devretmek olduğunu söylemektedir.²²¹ Sanatçı ve yaratıcı eylem başlığında bahsettiğimiz gibi Tanrı ve bestekar, eylem olarak birbirini tamamlamaktadır. Karamsar bir bakış açısına

²¹⁵ A.g.e. s:21

²¹⁶ Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:56

²¹⁷ Cioran, **Ezeli Mağlup**, s:198

²¹⁸ Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:90

²¹⁹ Cioran, **Ezeli Mağlup**, s:218

²²⁰ Cioran, **Çürümenin Kitabı**, s:101

²²¹ Emil Michael Cioran, **Tarih ve Ütopya**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013 s:74

sahip olan Cioran için, bu tamamlama, acı aracılığıyla olmaktadır. Evren, Tanrı ve müziğin ortak çalışmasından ortaya çıkmıştır. Müzisyenler dışındakiler, dünyaya karşı edilgendir, sanatçı ise onu etkiler.²²² Çünkü bestekarın, Tanrı'nın kendisine verdiği vahiy ile evreni değiştirme, dönüştürme gücüne haiz olduğunu düşünmektedir.

Karamsar bakış açısı, bütün düşünceleri gibi müzik hakkındaki görüşlerini de etkilemiştir. “Bach’ın müziğinde Tanrı ve Dünya’nın gözyaşlarıyla birbirine bağlanmış olduğunu görürüz” demektedir; Tanrı, hüznü ipini uzatır ve dünyaya müzik olarak ulaşır.²²³ Düşüncesinde bu karamsar bakışın izleri görülmektedir. Bach olmasa Tanrı’ya inanmayacağını ve Tanrı’nın her şeyini Bach’a borçlu olduğunu²²⁴, Bach’ın insanları Tanrı’ya götüren merdiven olduğunu²²⁵ düşünen Cioran bu düşüncesini şu şekilde dile getirir:

Bach’ı anlamayan kişiler olduğunu düşünebilmem imkânsız; halbuki böyleleri var. İki varlık arasında derin bir suç ortaklığı yaratabilecek tek sanatın hakikaten müzik olduğuna inanıyorum. Şiir değil, sadece müzik. Müziğe karşı hassas olmayan biri derin bir sakatlık çekmektedir.²²⁶

Ona göre insan, müzikle heyecanlanmalı, müziği hissetmeli ve ondan zevk duymalıdır. Eğer müzik bizlere dokunmayı bıraktıysa, yaşamamızın hatta ölmemizin dahi anlamı yoktur. “Bir sonatın ortasında esnemelerimiz heyecanımıza üstün geldiğinde artık bizi mezarlıklar da istemeyecektir”²²⁷ diyerek bu durumu ifade etmiştir.

Cioran’a göre müziğin insanın içinde var olmasının en belirgin kanıtlarından birisi de ritmik kalp atışlarıdır. İnsanın kendi kalp atışlarını hissetmesinin bile bir yetenek olduğunu düşünmektedir.²²⁸ Müzik insanın içinde doğan, hep var olan bir şeydir. Hepimiz doğarken bir dünyaya müzikle birlikte gelmişizdir ve bu müzik, bellek uçurumlarımızın derinlerinde yatar. Henüz bir adım bile yokken, müziği içimizde

²²² Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:99

²²³ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:98

²²⁴ Cioran, **Ezeli Mağlup**, s:154

²²⁵ Cioran, **Çürümenin Kitabı**, s:140

²²⁶ Cioran, **Ezeli Mağlup**, s:167

²²⁷ Cioran, **Çürümenin Kitabı**, s:64

²²⁸ Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:31

taşırız ve bunun için müzik eğitimimiz olmasına gerek yoktur; zaten onunla doğmuşuzdur, diye düşünmektedir.²²⁹

Müzik, metafizik bir olgudur ve dokunulmasa da buharlaşıp gitse de son derece gerçektir. Ona göre; müziğe giremeyen birey, bizzat var olma nedeninden mahrumdur ve en yükseğe erişemez. Girenler için zaten müzik elzemdır. Cioran; insanları, müziğin delirttikleri ve dokunmadıkları olarak ikiye ayırır.²³⁰ Fakat bu delirmeyi, “yüce sapıtma yolu”²³¹ şeklinde ifade eder. Bu zannedildiği gibi aklını yitirmek değil, her şeyi diğer insanlara oranla daha net görmek anlamına gelmektedir. Müzik bizi kavramların götüremediği sonuca götürür ve ona daldığımızda bilginin boş olduğunu kavrarız.²³² Bunu İslam literatüründeki ilim-irfân kavramlarından vecd ü istiğrak ile ilişkilendirebiliriz. Çünkü belli bir noktadan sonra bilgi anlamsızdır hatta mümkün değildir.²³³ Bu noktada müzik insana görünenin ötesini sunar.

Cioran’a göre müzik, ölümsüzlüğe giden yol ve aşkınlığın dilidir.²³⁴ Müzik bir vecd hali olup uçlara dokunmamızı sağlar ve orada başka hiçbir şeyin önemi kalmaz. Müzik, dinî bir tecrübedir ve İslam kültüründeki fenâ kavramıyla açıklanabilir. Hatta müzik, Cioran tarafından “sesli kendinden geçmeler”²³⁵ olarak tanımlanmıştır ve müziğin, kendisinde ölümsüzlük duygusu uyandırdığını söylemiştir. Bu kendinden geçmelere Quitolu Marianna²³⁶, Bach²³⁷ ve Mevlânâ’dan²³⁸ örnekler vermiştir. Bu örneklerde müziğin gücüne ne kadar inandığını ve müziğin Tanrısallığı hakkındaki düşüncelerini görebilmekteyiz.

Cioran, bu dünya üzerinde bulunan şeyleri madde ve müzik olarak ikiye ayırmakta ve Cennet ve Tanrı gibi uhrevî olan her şeyin müzikle bir ilintisi olduğunu söylemektedir. Belki de bu nedenle müziği bir kurtarıcı olarak görmektedir. Ona göre,

²²⁹ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:93

²³⁰ Cioran, **Ezeli Mağlup**, s:167

²³¹ A.g.e. s: 168

²³² Cioran, **Çürümenin Kitabı**, s:140

²³³ Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:107

²³⁴ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:64

²³⁵ A.g.e. s:30

²³⁶ A.g.e. s:97

²³⁷ A.g.e. s:98

²³⁸ A.g.e. s:84

müziğin bizi kurtaramadığı zamanda ise geriye sadece ölüm kalmıştır.²³⁹ Müzik öyle kuvvetlidir ki, Tanrı'yı bile diriltme gücüne sahiptir.²⁴⁰

Cioran felsefesinde müzik, insanın “yitik cennet” fikrinin bir tezahürüdür.²⁴¹ Dünya'ya atılmamızla birlikte, kaybettiklerimizin acısını içimizde taşımaya başladığımızı ve müziğin bunu ifade ettiğini söylemektedir. Müzik, insanlara kaybettiklerinin karşısında sunulmuş bir tesellidir. Özellikle orga büyük önem veren Cioran'a göre organ, orkestra içerisinde tek başına olması sebebiyle Tanrı'nın birliğini çağrıştırdığını, Tanrı'nın sesi olduğunu, söylemektedir.²⁴²

Cioran'a göre, müziksiz bir hatırlama söz konusu değildir²⁴³ ve anılarımızı müzik dahilinde hatırlarız. İçinde bir cehennem fikri olmadığını²⁴⁴ söyleyen Cioran, bunun cehennemin müziği olmaması sebebiyle olduğunu düşünmektedir. Çünkü hafıza ve müzik arasında bağlantı kurmuş ve cenneti hatırladığını ifade etmiştir. Bunu, cennetin müziği olmasına, cehennemin ise müzikten mahrum olmasına bağlamaktadır. Hatta Cioran kendisini “müzikten sadece cennet ya da deniz uzaklaştırabileceğini”²⁴⁵ düşünür; zira bu ikisi, bizatihi müziktir. Başka yönden baktığımızda, anıları, hastalık belirtisi²⁴⁶ olarak gören Cioran'ın müzik hakkında söylediği “sapıtma” fikri ve inanç noktasındaki kafa karışıklığı daha görünür olmaktadır.

Cioran'ın müzik hakkındaki görüşleri, eserlerine bakıldığında aynı çizgide devam ediyor olsa da bir inancı olup olmaması konusu karmaşıktır. İnançlı olmasıyla ilgili ifadelerinde, müziğin de varolması, müzikle birlikte iman sahibi olduğunu, müzik olmayınca inancını kaybettiğini düşündürmektedir.

Cioran, müzikte, gerçek bir hakikat olduğunu ve belki de bu nedenle müzik olmasaydı Tanrı'nın hakikatinin anlaşılmayacağını, bir halüsinasyondan ibaret kalacağını söylemektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Bach olmasa Tanrı'ya inanmayacağını dile getirmiştir. Müziği uhrevi bir olgu olarak gören Cioran, Tanrıyla arasında bağ oluşturduğunu ve Tanrı'ya inanmasının yegâne sebebinin müzik

²³⁹ Emil Michael Cioran, **Burukluk**, Çev. Haldun Bayrı, 3. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2011 s:76

²⁴⁰ Cioran, **Çürümenin Kitabı**, s:66

²⁴¹ Cioran, **Gözyaşları ve Azizler**, s:93

²⁴² A.g.e. s:24

²⁴³ A.g.e. s:87

²⁴⁴ A.g.e. s:37

²⁴⁵ A.g.e. s:25

²⁴⁶ A.g.e. s:48

olduğunu söylemektedir. Fakat yeri gelince de “belki müziğe fazla bel bağladım; belki ulviyetin cambazlıklarına karşı, dile sığmazlığın şarlatanlığına karşı bütün tedbirleri almadım”²⁴⁷ diyerek, müziğin kendisini Tanrı’ya inandırmasının tabiri caiz ise bir gaflet anı olduğunu, aslında Tanrı’ya inanmadığını, fakat müziğin varlığını başka türlü anlamlandıramadığını ifade etmiştir. Belki de bu yüzden, varlığıyla ilgili olarak, “metafizik sürgün” ifadesini kullanmıştır.²⁴⁸ Eserlerinin geneline bakıldığında karşılaşılan karamsar tavır, inançsızlık, umutsuzluk; müzik söz konusu olduğunda kendisini kutsal bir alana bırakmaktadır.

Cioran’ın düşüncelerinin içinden müzik çıkarıldığında, onu nihilist bir filozof görmek mümkündür. Bu yönüyle Cioran Tanrı’nın, insanı yüzüstü bıraktığına inanmaktadır.²⁴⁹ Ancak Cioran, müzik ile iç görüşünü artırmış ve direkt ifade etmese de dinî tecrübe yoluyla Tanrı’yı duyumsamış olabilir. Başka bir şekilde, dinî kavramlardan bu kadar çok bahsetmesi, hatta kimi zaman ifade ettiği üzere “iman” sahibi olmasını anlamlandırmak güçtür.

3.1.2. Friedrich Nietzsche ve Müzik

Bu konuda, görüşlerine başvuracağımız ikinci filozof Nietzsche’dir. Kendisi de bir müzisyen olan Nietzsche için müzik, hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Onun için de müzik diğer sanat dallarından çok daha farklı bir yerdedir. Bunda etkili olan unsurların, bahsedeceğimiz şekilde, müzikte hissettiği metafizik-tinsel özellikler olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Nietzsche de müziğin nereye ait olduğu, unsurlarının neler olduğu, müziğin tanımlanmasında kullandığı ifadelerin içeriği, müzisyenlerle ilgili söyledikleriyle müziğin metafizik yönünün bulunduğu dair mesajlar vermiştir. Her ne kadar Nietzsche’nin metafizik ile ilgili olumlu düşünceleri sonraki dönemlerinde yerini olumsuz ifadelerle bıraksa da genel anlamda müzikle ilgili düşüncesi değişmemiştir, diyebiliriz.

Schopenhauer’dan oldukça etkilenen Nietzsche, Schopenhauer’un en üstün kavramı olan istenç (irade) kavramı ile müzik arasında bağlantı kurmuştur. “Her şeyin

²⁴⁷ A.g.e. s:76

²⁴⁸ Cioran, **Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine**, s:80

²⁴⁹ A.g.e., s:40

hareket ettiricisi olan ve eylemlerimizin hepsinin temelinde bulunan irade, varlığını sürekli olarak devam ettirmek ister ve farkında olmasak da bütün düşüncelerimizin ve duygularımızın temelinde yer alır” diyen Schopenhauer’dan etkilenen Nietzsche’ye göre müzik; iradenin doğrudan görünümüdür ve gerçek ötesini ortaya koyar.²⁵⁰ Hayatımızda bulunan diğer şeyler, bir yansımadır. Kavramlarla tanımlanarak dünyaya ait konuma gelirler, fakat müzik bu duruma dahil değildir. O bizzat kendisiyle var olan doğrudan bir görünümüdür. Nietzsche, Schopenhauer’un “müzik, iradenin dili olarak dolaysızdır” dediğini söyler ve ekler: Müzik, bize seslenirken görünmüyor, canlılıkla devinen tinsel evreni biçimlendiriyor.²⁵¹ Nietzsche’nin inandığı müzik; aktiftir, dokunur ve değiştirir. Tanrı’nın evrene müdahale etmesi gibi müzik de evreni kendi gücüyle bambaşka bir yer yapma şansını elinde bulundurur.

Nietzsche’ye göre müzik, bildiklerimizden farklı olarak konuşulan bir dil gibidir. Günlük hayatta kullandığımız dil, insanların tanımlamaları yoluyla kendilerini ifade etmelerini sağlar. Tıpkı bunun gibi müzik de evrenin dilidir. Evren, müzik aracılığıyla kendisini yüksek aşamada anlatma şansı bulmaktadır.²⁵²

Dönemin ünlü müzisyenlerinden Wagner’in²⁵³ bestelerinin Nietzsche’nin hayatında önemi büyüktür. Wagner’in *Meister Singern* uvertürüyle²⁵⁴ ilgili oldukça çarpıcı ve ayrıntılı tasvirler yer vermiştir.²⁵⁵ Ama Wagner hakkındaki iyi düşünceleri bir süre sonra değişmiştir. Bunda, Wagner’in opera sanatçısı olmasının etkisi büyüktür. Çünkü Nietzsche’ye göre müzik, tek başına bir olgudur ve yalnız olarak varlığını devam ettirmelidir. Müziğin başka sanat dallarıyla birleşmesi, onun doğallığını kaybettirmektedir. Müziğin gücü zaten kendine yetmektedir.²⁵⁶ O’na göre müzik, tanrısal boyuta sahiptir.²⁵⁷ Tek olması, yalnız olması gerekmektedir. Bu görüşlerden hareketle, belki de Nietzsche, müzik ile Tanrı’nın varlığını ve hatta birliğini özdeşleştirdiği hatta müziği töz olarak gördüğü sonucuna ulaşabiliriz.

²⁵⁰ Friedrich (Wilhelm) Nietzsche, **Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu**, çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say yayınları, İstanbul, 2011, s:104

²⁵¹ A.g.e., s:105

²⁵² A.g.e., s:103

²⁵³ Richard Wagner, 1813-1883 yılları arasında yaşamış Alman bestekar.

²⁵⁴ Uvertür: Opera, bale veya konçertonun açılışında çalınan parça.

²⁵⁵ Friedrich (Wilhelm) Nietzsche, **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, Çeviren: Ahmet İnam, Say Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2013, s:165

²⁵⁶ Nietzsche, **Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu**, s:42

²⁵⁷ Nietzsche, **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, s:102

Nietzsche'ye göre müzik, tinseldir.²⁵⁸ Hatta sanat için “sonsuz us” tanımını kullanmıştır. Bizim sanat hakkındaki bilgimiz de bundan dolayı bir sanıdır. Sanatın sonsuz akıl olması nedeniyle, bizim onunla bir ya da özdeş olmamız mümkün değildir, demiştir. Hatta insanın varlığının sebebinin sanat olduğunu, evrenin sanatla birlikte sonsuz bir düzene kavuştuğunu ifade etmiştir.²⁵⁹

Nietzsche'ye göre müzik, bütün nesnelerin gerçek özüdür. Eşyanın hakikatine, şeylerin sırrına müzik ile ulaşmak mümkündür. Eğer bir şeyin doğasına uygun olan müzik bulunabilirse, o şeyin gerçek özünü bilmek de mümkün olacaktır. Müziğin hakikati görme gücünü, “O, yaşamın ve evrenin her olanaklı olayını daha önceden kendi kendinde görmüş gibi belirir” diye ifade etmiştir.²⁶⁰ Nietzsche'ye göre Tanrı en yüce estetik uzmandır.²⁶¹ Müzik de insana; var olan bütün olayların, nesnelerin, durumların tam i in , hakikatini gösterme gücüne haizdir.²⁶² Tanrı'nın sonsuz ilmi ve şeylerin özünü bilme kudreti, Nietzsche'nin müziğinde kendini göstermektedir.

Nietzsche'nin ozan tasvirlerinde karşımıza çıkan husus da bahsettiği ozan figürü ile mistik, derviş figürünün benzerliğidir. Hatta Nietzsche'nin ozan'ı, bir peygamber gibi müziğin ona öğrettiği şeyleri insanlara ulaştırırken, her şeyi müzik olarak algılar ama yine de onun aşkınlığının farkındadır.²⁶³ Ozan figürü Nietzsche'de diğer insanlardan farklı bir konumdadır. Sıradan insanlar nesneyi görürken, ozan hakikati görür. Hatta ozan için “insan biçimine girmiş” ifadesini kullanmaktadır. Bu kişi, sahteyi ve gerçeği kendisine verilen g   ile algılayabilmekte, tinleri görmektedir.²⁶⁴ Bestekar, önce kendi acısı ile bütünleşir, sonradan “temel bir”in niteliğini müzik olarak ortaya koyar.²⁶⁵

“Müziksiz yaşam bir hata olurdu”²⁶⁶ diyen Nietzsche'de karşımıza çıkan düşünceler Onun, müziği madde dünyasından ayrı, mistik, tanrısal bir yere koyduğu

²⁵⁸ A.g.e., s:110

²⁵⁹ Nietzsche, **Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu**, s:40

²⁶⁰ A.g.e., s:104

²⁶¹ Pierre Lasserre, **Nietzsche'nin Müzik  zerine Düşünceleri**,  eviren: İlhan Usmanbaş, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s:13

²⁶² Nietzsche, **Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu**, s:105

²⁶³ A.g.e., s:44

²⁶⁴ A.g.e., s:56

²⁶⁵ A.g.e., s:36

²⁶⁶ Friedrich (Wilhelm) Nietzsche, **Putların Alacakaranlığı**,  eviren: Mustafa Tüzel, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s:8

yönündedir. Kullandığı “temel bir”, “sonsuz us”, “tinsel” gibi kavramlar, nihilizm görüşünden çok ayrı bir yerde kavramlaşırken, Nietzsche’nin bunları müzikle birlikte anıyor oluşu, bu görüşü destekler niteliktedir.

Nietzsche’de her ne kadar Cioran’da olduğu kadar net bir müzik-inanç ilişkisi göremiyor olsak da, Nietzsche’nin de müzik ile birlikte kullandığı metafizik kavramlar, müziğin bir inanç kazandırma boyutu olduğunu düşündürmektedir. Özellikle, müzik söz konusu olduğunda bu iki düşünürde de ifade her ne olursa olsun içinde tutku barındırdığı görülmekte, bu tutku bize duygusal-metafizik bir durum hissettirmektedir. Tanrı’ya inanç duysun ya da duymasın, metafizik ve müziğin birlikte ifade edilişinde, genel olarak hareketli, ateşli bir söylem görüyor olmamız, müziğin imanî noktada gücü olduğunu düşündürmektedir.

3.2. Dinî İnanca Sahip Olanların Müziğe Bakışı

Bugün Türkiye’de varlık gösteren dinî grupların çoğunda müzik kullanılmaktadır. Bütün tarikatlar da bunun Allah’a yakınlaştıran bir şey olduğu görüşündedir.²⁶⁷ Müziğin bütün unsurlarını kullanmayanlar dahi en azından ritim unsurunu ibadet ve zikirlerde kullanmaktadır. Müzik bu topluluklarda, ibadetteki konsantrasyonu artırması ve topluluk bilinci oluşturması nedeniyle kullanılmaktadır.

Öte yandan İslam dininin temel ritüellerinden biri olan namaza çağrı bile müzikle yapılmaktadır. Aslında geçmişten bu yana İslam dini ve müzik iç içe olmuştur fakat süreç içerisinde bazı insanların, kimi zaman dini yanlış yorumlamalarıyla kimi zaman da şüpheli olan şeyden sakınma (takva) sebebiyle müziğe karşı olumsuz bir tavır takındığını görebilmekteyiz.

Nakşibendilik, Halvetilik, Kadrilik, Mevlevilik, Bektaşilik gibi tarikatlar halihazırda etkinlik göstermekte ve düzenli zikir ayini yapmaktadırlar. Bütün bunların aksine müziği ciddi anlamda reddeden ve haram olduğunu düşünen dindar bir kesim de bulunmaktadır. Hatta onlara göre müzikten zevk almak, insanı kâfirleştirmektedir.²⁶⁸ Bu kitlenin Kur’an’a dayandırabildiği hükümler müphem olmakla birlikte yararlandıkları hadislerin sıhhatlerinde ciddi problemlerin mevcut olduğunu düşünmekteyiz. Müziğin haram olduğunu iddia eden grupların en çok kullandığı ayet, Lokman Suresi, 6.ayettir. Bu ayette “Halktan öyle birtakım kimseler vardır ki, alay konusu yapmak ve körü körüne halkı Allah’ın yolundan saptırmak için ‘eğlencelik söz’ (levhe’l-hadis) satın alırlar, sahibini hor ve hakir edici azap işte bunlar içindir” denilmektedir. Bu ayetteki “eğlencelik söz”ü müzik olarak yorumlamak suretiyle onun haram olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat İslam tarihine ve ayetin nüzul sebebine bakıldığında burada müziğin değil, Kur’an okununca onunla çeşitli şekillerde (hikâye anlatmak, şarkı söylemek gibi) mücadele edenlere yönelik bir hitabın

²⁶⁷ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:254

²⁶⁸ H. George Farmer, **A History of Arabian Music**, Burleigh Press, Great Britain, 1929, s:20

olduğunu görebiliyoruz.²⁶⁹ Bu grup içerisinde özellikle kadın sesinin haram olduğuna dair ciddi bir argüman da mevcuttur.²⁷⁰

Bazı gruplar ise bazı müziklerin haram, bazılarının helal olduğunu söylemişlerdir. Kimi enstrümanları helal sayanlar, kimi sözleri helal sayanlar, kimi zamanlarda dinlemenin helal, gerisinin haram olduğunu söyleyenler mevcuttur. Genel kanaat olarak, Allah'a yakınlaştıran müziklerin helal, dünya zevklerine bulaştıran müziklerin haram olduğu düşüncesi yaygınlaşmış görünmektedir. Fakat bu mantıkla düşündüğümüzde dahi, ezberden helal-haram sınırlarının çizilmesinin mantıklı olmadığını düşünüyoruz. Hangi müziğin haram, hangisinin helal olduğu kişiden kişiye göre bile değişir. Tanrı'nın izi her yeredir ve kişi onu bir başkasının hiç görmediği bir yerde bile bulabilir. Dini açıdan olumsuz görünen bir söz, bir insanın bam teline dokunup onun inancına olumlu etkide bulunabilir. Örneğin, kilise çanlarının sesinde Tanrı'yı bulan sûfilerden dahi söz edilmiştir.²⁷¹ Üstelik sadece bu kadar da değil, salt müziğin varlığına duyulan hayranlık dahi insanı Tanrı'ya ulaştırabilir. Melodi, harmoni, sesler, yedi notadan ortaya çıkan sayısız bestenin varlığı; Tanrı'nın bizzat bir mucizesi olarak görülebilir. Üstelik bazı insanlar için müziğin çok gerekli olduğu ve müzik olmadan besinsiz kalacağı görüşü de mevcuttur.²⁷²

Hepsi bir yana, müzikle ilgili Kur'an'da olumlu yahut olumsuz net bir ifade bulunmamaktadır. Haram olduğunu iddia edip ayetlere dayandıranlar olduğu gibi helal olduğunu iddia edip ayetlere dayandıranlar da bulunmaktadır. Fakat helal olduğunu iddia edenlerin delilleri de karşıt grubunki gibi net değildir. Öte yandan sosyolojik sapmalarının bulunduğu ve henüz bir inanç sisteminin yerleşmediği bir toplumda; ilahi mesajın, müziği temel ve öncelikli bir konu olarak insanların önüne sunup "dinlemeyin" demesinin de çok olanaklı olmadığını düşünmekteyiz. Delil gösterilen ayetlerin, henüz ameli hükümlerin indirilmediği Mekke Dönemi'nde inmiş olması da bu görüşü desteklemektedir.²⁷³ Zira müzikle ilgili görüşler çok sonraki dönemlerde geliştirilmeye başlanmıştır. Öte yandan müziğin, eğer haram diyenlerin görüşlerinde anlatıldığı gibi insanların dinine ve yaşantısına çok fazla zararı dokunan bir şey olması

²⁶⁹ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:24

²⁷⁰ Yılmaz Can, Recep Gün, **İslam Sanatına Giriş**, s:30

²⁷¹ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:172

²⁷² Farmer, **A History of Arabian Music**, s:196

²⁷³ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:34

söz konusu olsaydı, Allah sonsuz ilmiyle bunu insanlara bildirmekten aciz değildi. A'raf Suresi 32. Ayette söylendiği gibi: “Deki: Allah’ın kulları için var ettiği zinetleri haram kılan kimdir?”²⁷⁴ Allah’ın kıyas yapacak kadar bile delil bırakmadığı bir konu hakkında hüküm yaratmak, insanın görevi değildir. Arap yarımadasında müziğin çok önemli bir yeri olduğu da düşünüldüğünde, bu tartışmaların sonradan ortaya çıktığını ve Hz. Muhammed’in bu konudaki muhalefetlerle ilgili bir görüşünün bulunmadığı düşünülmektedir.²⁷⁵

Bütün bunların yanında Kur’an’ın başlı başına müzikal bir mucize olduğunu düşünenlerin sayısı da az değildir. Müzik aletlerinin şeytanın ibadetine çağırdığı gibi bir söylemi, fazlasıyla iddialı bulmaktayız.²⁷⁶ Her konuda olduğu gibi bu konuda da iki uç fikrin ve düşüncenin olması normal olmakla birlikte, görüşlerin saygı çerçevesinde geliştirilmesi, arzu edilendir. Öteki türlü, müzik dinlenen eve izinsiz girmenin mübah sayılması, müzik aletlerini kırmanın sevap hükmünde değerlendirilmesi, müzisyenlerin kırbaçlanmasının hoş görülmesi gibi, özel alana müdahale edilen durumlar ortaya çıkmaktadır.²⁷⁷ Bu gibi durumların, hukuken ve ahlâken ortaya çıkaracağı sonuçlar, İslam’ın temel ahlak doktrinlerine de ters düşmektedir.

Müziğin helal-haram olması konusunu düşünürken, İbn Sina, Fârâbî, Kindî gibi önemli İslâm düşünürlerinin, müzik sahasında eserler verdiğini de göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Bahsi geçen düşünürler bugün hâlâ geçerliliğini devam ettiren müzik teorileri geliştirmişlerdir. Örneğin bu düşünürlerden Fârâbî, müzik sahasında verdiği eserlerinde, müziği bir bilim alanı olarak, her yönüyle ele almıştır. Fârâbî, kendisinden önce hiçbir kaynakta bu kadar ayrıntılı ele alınmamış olacak şekilde; sesin oluşması, ses çıkaran ve çıkarmayan cisimler, sesin tizlik ve pestlik sebepleri, melodilerin oluşması, iki nağme arasındaki aralık gibi konular hakkında da oldukça geniş açıklamalar yapmıştır.²⁷⁸ Ona göre; müzik sadece insan için değil, bütün canlılar için elzemdir. Seslerin özellikle hayvanlarda içgüdüsel olarak ortaya çıktığını ve onların farklı duygu durumları içerisinde farklı sesler çıkardığını

²⁷⁴ A.g.e., s:31

²⁷⁵ Farmer, **A History of Arabian Music**, s:32

²⁷⁶ A.g.e., s:25

²⁷⁷ Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Sema**, s:140

²⁷⁸ Fazlı Arslan, **İslâm Medeniyetinde Mûsikî**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015, s:63

söylemektedir.²⁷⁹ Müziğin insanlara zorluklarla başa çıkma hususunda yardım ettiğini iddia eden Fârâbî, bu yönüyle müzik psikolojisine bile değinmiştir.²⁸⁰ Ayrıca, on iki makamın hangi zamanlarda dinlenirse ne tür psikolojik etkilere sebep olacağını da açıklamıştır.²⁸¹

Fârâbî, besteleri üç gruba ayırmaktadır. Birinci grup, insana rahatlık ve huzur vermektedir. İkinci kısım, birinci kısma benzer ancak ek olarak hayal gücümüzü de harekete geçirmektedirler. Fârâbî bu tarz bestelerin zihnimize iz bıraktığını söylemektedir. Üçüncü kısım aktarımsaldır. İnsanın kendisinden parçalar barındıran bu müzik türü ile ilgili olarak Fârâbî; insanın öfke, neşe, hüzün anlarında farklı sesler çıkardığını, bu seslerin de karşısındakilere o mesajı verdiğini ve o sesleri çıkaran kişiyle duyan kişilerin benzer duygular paylaştığını ifade etmektedir. Tıpkı bu durum gibi bu tarzla bestelenmiş eserler de bir duygu aktarımı yapmaktadır.²⁸² Melodi ile duygular, söz ile düşünceler aktarılabilir.

Fârâbî'ye göre, eğer doğru zamanlarda doğru müzikler dinlenirse, ruhsal eğitim sağlanır. Makamlar, insan ruhunu çeşitli şekillerde etkilemektedir. Örneğin; Rast makamı insanda, mutluluk ve rahatlama duygusunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yine, makamların dinlenilmesi için de belirli zamanlar vardır. İsfahan makamı akşamüstü dinlenildiğinde, en yoğun etkiyi gösterecektir.²⁸³

Müzik sahasında çalışma yapan İslam bilginlerinin çokluğu ve çalışmalarındaki düzen ve titizlik göz önünde bulundurulduğunda, müziğin yanlış bir şey olmadığı kanaatine varabilmekteyiz. Ancak aynı yönden bakıldığında, müziğin bu kadar güçlü bir etkisinin olması, insanı değiştirme gücüne haiz olması da tedbirli olmak gerektiğini düşündürmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, Ebû Süleyman Ed-Dârânî'nin (ö.830) “Şüphesiz ki güzel ses, kalpte bulunmayan bir şeyi kalbe sokmaz.” sözü, tartışmaların sonlanması açısından manidardır. Müzik, insana kötülük veriyorsa, insanın kalbini temizlemesi gerekmektedir.

²⁷⁹ Kolukırık, **Bir İslâm Filozofu Olan Fârâbî'nin Müzik Yönü**, s:39

²⁸⁰ Halil İ. Önder, **Ramazan Mûsikîsi**, s:23

²⁸¹ A.g.e. s:170

²⁸² Kolukırık, **Bir İslâm Filozofu Olan Fârâbî'nin Müzik Yönü**, s:47

²⁸³ Walaa M. Sabry and Ardash Vohra, **Role of Islam in the Management of Psychiatric Disorders**, ‘çevrimiçi’ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3705684/> 02/08/2018

SONUÇ

Müzik ve din, insanlığın ilk çağlarından beri, insanların hayatında var olan iki unsurdur. Hal böyle olunca da ikisinin etkileşimi kaçınılmaz olmuştur. Biz bu çalışmada; müziğin insandaki dinî duyguyu nasıl etkilediğini anlamaya çalıştık. Tezimiz; insanların inançlarında, müzikle birlikte olumlu gelişmeler görülmesi yönündedir.

Müzik; insanın anne rahmindeyken hissetmeye başladığı ritim duygusuyla birlikte, daha doğmadan evvel ona etki etmeye başlamıştır. Müziğin nasıl bir güç olduğu bugün bile hâlâ çözülebilmemiş değildir ancak, ruhsal bir boyutu olduğu ile ilgili görüşler oldukça fazladır. Biz de bu kabul ile durumu ele aldık. Müziğin bir dil oluşu, bu noktada büyük önem arz etmektedir. Çünkü nereden öğrendiğimizi dahi bilmediğimiz bu dil, bize sözcüklerin eksik kaldıkları konusunda bir şeyler anlatabilmektedir. Müzik söz konusu olduğunda, aslında alışkın olduğumuz bir bilgiden bağımsız, hissî bir şey bizi hüzünlendirebilmekte ya da neşelendirebilmektedir. Birçok farklı tanımla bulunsa da müzik; bir duygu, histir. İnsanın ruhuna hitap eder ve onun fizyolojik yapısıyla uyum gösteren içeriği ile insanın varoluşunun temelinde yer alarak, hayatında, değişikliklere yol açabilir.

Bazı düşünürlere göre müzik, bir bilgi kaynağıdır. İnsan aklının sınırlarını aşan gaybî bilgiler, müzik yoluyla elde edilebilmektedir. İki insan arasında köprü vazifesi gören müzik, sanatçı ve bu sanatın alıcısı arasında bir etkileşime yol açar. Bir sanatçı, bestelediği eser ile anlatmak istediğini, dolaysız olarak, alıcıya aktarabilmektedir. Müzik, varoluşu itibarıyla Tanrısal ve sözleri dinî olmasa da bütün müzik eserleri dinî bir içerik ihtiva etmektedir. Bazı düşünürlere göre müzik, sanatın en kutsal hali hatta dünyada Tanrı'yı en çok anımsatan şeydir.

Dinî tecrübe, çeşitli yollarla Tanrı'nın idrak edilmesidir. Her ne şekilde olursa olsun, inancı artıran bir yönü vardır. Kimileri için bilgi edinme, kimileri için kendinden geçme, kimileri için kendini bulma yolu olarak görülmektedir ancak asıl önemli olan, Tanrı ile iletişim kurmanın bir yolu olmasıdır. Tarih boyunca, insanlar farklı isimlerle ansalar da dinî tecrübeye dair örnekler mevcut olagelmıştır. İnsanlar, Tanrı ile iletişim

kurmak için çabalarda bulunmuşlar, bunun neticesinde yaratıcının hikmetiyle O'nu idrak edebilmişlerdir. Farklı kuramlar ve tanımlamalar mevcut olsa da dinî tecrübeye dair örnekler ve birbirinden haberdar dahi olmayan insanların ifadeleri, yaşanan tecrübenin gerçekliği ile ilgili ipuçları vermektedir. Biz bu çalışmada farklı kuramlara ve yaklaşımlara değindik ancak, konuyu genel bir bakış açısıyla ele almaya çalıştık. Hangi dinden ve gelenekten olduğunu önemsemeden, yaşanan bütün dolaysız idrak tecrübelerinin dinî olduğunu düşünmekteyiz.

Müzik, bu noktada devreye girer çünkü dinî tecrübe yaşamak için bazı şeyler gerekmektedir. Dua, ibadet, yakarış, uzlete çekilme gibi gayretlerin yanında müzik de bu tecrübenin yaşanması için aracı olabilmektedir. Bir insan, müzikle birlikte dinî tecrübe yaşayabilmekte, var olan inancının artmasını sağlayabilmektedir. Özellikle ritim duygusu, bu tecrübenin yaşanmasına, müziğin diğer unsurlarına oranla, daha çok olanak sağlayabilmektedir. Yaşanılan dinî tecrübe örneklerinin birçoğunda müzikle ilgili durumlar mevcuttur. Bu bazen, müzik dinleyerek vecde gelme olabildiği gibi kimi zaman da tecrübenin neticesinde müziği hissetme ve evrenin armonisi aracılığıyla zaten var olan müziği duyabilme gücüne haiz olma olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Müzik, sadece inançlı insanların inançlarını artırmakla kalmayıp, Tanrı'ya inanmayan ya da Tanrı ile ilgili olumsuz düşünceleri bulunan insanları da etkilemekte ve onların inancına olumlu etki göstermektedir. Müziğin; estetiği ve tanrısallığı bir arada çağrıştırdığını düşündüğümüzde, bu durum gayet anlaşılabilir.

Araştırmamızın konusunun “insan” ve “insanın hissi” olması, birçok değişkeni de beraberinde getirmiş olsa da ulaştığımız genel yargı; müziğin insanda var olan inancı artırdığı, kimi zaman da ona inanç kazandırdığı yönündedir.

KAYNAKÇA

Alcorta, Candace S. and Sosis, Richard:	<i>Ritual, Emotion and Sacred Symbols</i> , Human Nature/Winter 2005.
Alston, William Payne:	<i>Perceiving God</i> , United States of America, Cornell University Press, 1993.
Aristoteles:	<i>Politika</i> , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1.Baskı, 1975.
Arslan, Fazlı:	<i>İslâm Medeniyetinde Mûsikî</i> , İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
Aşkın, Feyza Gül, Cılız Feyruze:	<i>Platon'da Güzel, Aletheia ve Sanat İlişkisi, Beytulhikme An International Journey of Philosophy</i> , V:6, Haziran 2016.
Ayan, Dursun:	<i>Sanatın İnanç Olgusunda Kendini Gerçekleştirmesinin Sosyo-Ontolojisi Üzerine Bazı Düşünceler</i> , Sanat ve İnanç Sempozyumu, 2000.
Aydın, Baki:	<i>Tarikatlarda Dini Musikinin Yeri ve Önemi</i> , Sır ve Hikmek Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2015.
Can, Yılmaz, Gün, Recep:	Yılmaz Can, Recep Gün, <i>İslam Sanatına Giriş</i> , Ed.: Necdet Subaşı, Yasin Aktay v.d., DEM Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2015.
Cevizci, Ahmet:	<i>Felsefe Sözlüğü</i> , 3. Basım, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
Cioran, Emil Michael:	<i>Burukluk</i> , Çev. Haldun Bayrı, 3. Baskı, İstanbul, Metis yayınları, 2011.
Cioran, Emil Michael:	<i>Çürümenin Kitabı</i> , Çev. Haldun Bayrı, 3. Baskı, İstanbul, Metis yayınları, 2011.
Cioran, Emil Michael:	<i>Ezeli Mağlup</i> , Çev. Haldun Bayrı, 1.Baskı, İstanbul, Metis yayınları, 2007.
Cioran, Emil Michael:	<i>Doğmuş Olmanın Sakıncası Üzerine</i> , Çev.:Kenan Sarıalioğlu, Metis yayınları, İstanbul, 2017.

Cioran, Emil Michael:	<i>Gözyaşları ve Azizler</i> , Çev. İsmail Yerguz, 2. Baskı, İstanbul, Jaguar kitap, 2015.
Cioran, Emil Michael:	<i>Tarih ve Ütopya</i> , Çev. Haldun Bayrı, 3. Baskı, İstanbul, Metis yayınları, 2013.
Cioran, Emil Michael:	<i>Var olma Eğilimi</i> , Çev. Kenan Sarıalioğlu, 2. Baskı, İstanbul, Metis yayınları, 2016.
Colombe, Casimire:	<i>Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi</i> , Yayınla Hazırlayanlar: M. Salih Ergan, Ahmet Şahin Ak, 3. Basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.
Eliade, Mircae:	<i>Ebedi Dönüş Miti</i> , Çev.:Ayşe Meral, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018.
Eliade, Mircae:	<i>İmgeler ve Simgeler</i> , Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
Eliade, Mircae:	<i>Mitler, Rüyalar ve Gizemler</i> , Çev.: Cem Soydemir, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2017.
Farmer, H. George:	<i>A History of Arabian Music</i> , Great Britain, Burleigh Press, 1929.
Freud, Sigmund:	<i>Dinin Kökenleri</i> , Çev.:Selçuk Budak, Dördüncü Basım, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
Geiger, Moritz:	<i>Estetik Anlayış</i> , Çev.:Tomris Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015.
Hafız, Muharrem:	Kutsal ve Sanat, Dört Mevsim yayınları, İstanbul, 2015.
İbn Arabî:	<i>Fenâ Risâlesi</i> , Çev.:Mahmut Kanık, 7. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2018.
İbn Sînâ:	<i>Mûsikî</i> , Çeviren: Ahmet Hakkı Tûrabi, 2. Baskı, İstanbul, Litera Yayıncılık.
James, William:	<i>Dinsel Deneyimin Çeşitleri</i> , Çev.:İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.
Kalın, Fetullah:	<i>Rudolf Otto'da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe</i> , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014.

Kandinsky, Wassily:	<i>Sanatta Tinsellik Üzerine</i> Ed. Özkan Eroğlu, İstanbul, Tekhne yayınları, 2017.
Kant, Immanuel:	<i>Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings</i> , Ed: Patrick Fierson, First Published, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
Kınacı, Mesut:	Mesut Kınacı, <i>Eski Yunan Dünyasında Müzik ve Müzisyenler</i> , <i>Doğu Batı Dergisi</i> , Önce Müzik Vardı, Sayı:62, Ağustos-Eylül-Ekim, 2012.
Kolukırık, Kubilay:	<i>Bir İslâm Filozofu Olan Fârâbî'nin Müzik Yönü</i> ERUIFD, sayı 2, 2014.
Koç, Tarkan, Yıldırım, Vural:	<i>Müzik Felsefesine Giriş</i> , Bağlam Yayınları. İstanbul, 2012.
Konfüçyüs:	<i>Büyük Bilgi Müzik Hakkında Notlar</i> , Çev. Muhaddere N. Özerdim, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1963.
Konfüçyüs:	<i>Erdemin Ardından Git</i> , Notos Kitap, 2008.
Lasserre, Pierre:	<i>Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri</i> , çeviren: İlhan Usmanbaş, 2. Baskı, İstanbul, Pan Yayıncılık, 1997.
Leeuw, Gerardus van der:	<i>Sacred and Profane Beauty: The Holy in Art</i> , Translated by: David E. Green, Great Britain, Rinehart and Winston, 1963.
Levitin, Daniel J.:	<i>Müziğin Etkisindeki Beyin</i> , Çeviren: Ali Sinan Çulhaoğlu, 1. Baskı, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2015.
Nasr, Seyyed Hosseini:	<i>Knowledge and the Sacred</i> , State University of the New York Press, 1989.
Nietzsche, Friedrich (Wilhelm):	<i>Eğitimci Olarak Schopenhauer</i> , 4. Baskı, İstanbul, Say yayınları, 2011.
Nietzsche, Friedrich (Wilhelm):	<i>İyinin ve Kötünün Ötesinde</i> , Çeviren: Ahmet İnam, 7. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2013.

Nietzsche, Friedrich (Wilhelm):	<i>Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu</i> , çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, 9. Baskı, İstanbul, Say yayınları, 2011.
Nietzsche, Friedrich (Wilhelm):	<i>Putların Alacakaranlığı</i> , çeviren: Mustafa Tüzel, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
Önder, Halil İ.:	<i>Ramazan Mûsikîsi</i> , Danışman: Ahmet Hakkı Turabi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
Özcan, Nuri, Çetinkaya, Yalçın:	<i>mûsikî TDVİA</i> İstanbul 2006, c.31.
Özkaya, Serkan:	<i>Sanatta Deha ve Yaratıcılık</i> , İstanbul, Pan yayınları, 2000.
Platon:	<i>Devlet Çev: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz</i> , İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.
Schimmel, Annemarie:	<i>İslam'ın Mistik Boyutları</i> , çev.: Ergun Kocabıyık, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2001.
Schleiermacher, Friedrich:	Schleiermacher, Friedrich, On Religion, https://spiritual-minds.com/religion/philosophy/Schleiermacher%20-%20Speeches%20On%20Religion.pdf 'çevrimiçi' 10-06-2019.
Shilioah, Amnon:	<i>The Origin of Language and its Link with Music according to the Theory of Jabir ibn Hayyan</i> , Al-Masaq, İslam and the Medieval Mediterranean, V:21, N:2, s:157.
Schopenhauer, Arthur:	<i>Güzelin Metafiziği</i> , Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
Sezikli, Ubeydullah:	<i>Abdulkâdir Merâği ve Câmiu'l-Elhan'ı</i> , Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
Sunar, Cavit:	<i>Mistisizmin Ana Hatları</i> , Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXVI Ankara Üniversitesi Basımevi 1966.

Stace, Walter Terence:	<i>Mysticism and Philosophy</i> , London, University of Otago Library, 1961.
Steiner, Rudolf:	<i>Teozofi-Duyuuistü Dünya Kavrayışına Giriş ve İnsanın Varoluş Nedeni</i> , Çev.: Ayşe Domeniconi, İstanbul, Say Yayınları.
Swinburne, Richard:	<i>The Existence of God</i> , Second edition, Oxford, Clarendon Press, 2004.
TDVİA	TDVİA, https://islamansiklopedisi.org.tr/vecd ‘çevrimiçi’ 22-04-2019.
The Islamic World Past and Present,	<i>Fârâbî</i> , Abu Nasr al- W:İ p:155, Oxford University, 2004.
Turgut, İhsan:	<i>Sanat Felsefesi</i> , İstanbul, Akademi Kitapevi, 1993.
Tüzer, Abdullatif:	<i>Dinî Tecrübe ve Mistisizm</i> , 1.baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.
Uludağ, Süleyman:	<i>İslam Açısından Müzik ve Sema</i> , 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.
Uludağ, Süleyman:	<i>İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe</i> , 12. Baskı, İstanbul, Dergâh yayınları, 2018.
Weber, Jean-Paul:	<i>Sanat psikolojisi</i> , Çev.: İlhan Cem Erseven, 2. Basım, Ankara, Ürün yayınları, 1995.
çevrimiçi	https://plato.stanford.edu/entries/hegel-aesthetics/ ‘çevrimiçi’ 15-10-2019.
çevrimiçi	http://www.jasstudies.com/Makaleler/424146588_34-Öğr.%20Tuncay%20AKSÖZ.pdf ‘çevrimiçi’ 01-07-2019.
çevrimiçi	Walaa M. Sabry and Ardash Vohra, <i>Role of Islam in the Management of Psychiatric Disorders</i> https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3705684/ 02/08/2018.
çevrimiçi	http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=DENEYİM ‘çevrimiçi’ 23-03-2018.